

TARTALOM.

I. Egyházi dolgozatok.

Chrysosthomos beszéde Eutropios érdekében. Ford. Péterfi Dénes	19
Ima özv. Gál Zsigmondné, Jakab Ágnes felett. Ürmösi Kálmán	30
Jézus az életnek ama kenyere. Péterfi Dénes	87
Ima Dr. Brassai Sámuel felett. Ferencz József	179
Bucsuszó Brassai sirjánál. Kozma Ferencz	184
Ima Pálffy Ferencz egyh. köri felügyelő gondnok felett. Kisgyörgy Sándor	217
Isten és az ő imádása. (Egyh. beszéd.) Simonfi Márton .	249
Ima Jakab Elek koporsójánál. Gál Miklós	266
Hálaadás minden dolgokban. (Úrvacsorai beszéd — 1897. sept. 26.) Péterfi Dénes	279
Búcsú. (Egyh. beszéd.) Albert János	320
A hit virágai. — Imák nők számára. — XII. Rédigér Géza	348

II. Hittaniak, bölcselmek.

Maimonides értekezése a Mózes előtt létezett bálványimádásról. Gróf Kuun Géza	1
Brassai philosophiája. Dr. Gál Kelemen	12
Gyöngymondatok. (Ujkori írótól.) Gyűjtötte Kiss Mihály 47, 234, 282	
A legfőbb erkölcsi törvény az intuitiv iskola szerint. Lőfi Ödön	57
A socializmus és Jézus vallása. Dézsy Mihály	68
Vallási és egyházi reform. Dr. Gál Kelemen	121
Vallás és socializmus. Csegezy László	193
A legújabb bibliai kritika és az unitarizmus. Gálfy Lőrincz	241, 310

III. Nevelés- és oktatásügyiek.

Tanügyi Szemle:

Felsőbb és középisk. tanügy. G. K.	92
Mozgalmak a népoktatásügy terén Iszlai Márton	97
A vallás és közokt. ügyi miniszternek a közoktatás állapotáról szóló XXVI. jelentése. G. K.	221
Népokt. ügyi szemle. Iszlai Márton	270

IV. Életiratok, történelmiek.

Árkosi Benedek a szentháromságról. Kanyaró Ferencz . . .	7
Egyh. tört. adatok:	
CXXVIII. Tanári beköszöntő 1702-ben. Közli Benczédi Gergely	26
CXXIX. N.-Solymosi Koncz Boldizsár unitar. püspök testamentuma 1683. nov. 27. Közli Benczédi Gergely	27
CXXX. Az aranyos-tordai egyh. kör népesedési állása 1760. Közli Csegezy László	28
CXXXI. Járai egyh. községre vonatkozó adatok. Közli Siménfalvy György	263
CXXXII. Száz éves iskolai bizonyítvány. Közli Pálffy Aladár	265
Régi adományok a m.-szt-királyi ekklezsia számára. Közli Kanyaró Ferencz.	347
A homorodszentpáli unitárius egyház történelmi rajza. Egyed Ferencz	33
Istenről való szent elmélkedések a XVI-ik százban. Kanyaró Ferencz.	77, 138
Brassai, mint a collegiumunk tanára. Kóváry László . . .	148
Vargyasi Daniel Péter és családja. Boros György	154
Hálaünnepélyt bezáró beszéd. Boros Sándor	163
Adalékok Basilius István életéhez. Pokoly József	165
Dr. Brassai Sámuel (Nekrolog.) Péterfi Dénes	177
Szent-Ábrahámi Mihály unitar. püspök fölterjesztése az unitáriusok közalapjairól 1754-ben. Jakab Elek	199
Brassai levelei Bod Péterhez. (I—VI.) Közli Koncz József .	211
Jakab Elek. (Nekrolog.) Péterfi Dénes	232
Aranyos-Rákosi Székely Sándor. Kanyaró Ferencz. . . .	257
Brassai a tudós, az író és munkái. Kóváry László	293

V. Egyházi élet.

Az angol unitáriusok nemzeti conferentiája. Kovács János .	104
Új felügyelő gondnokok	299
Az unitáriusok főtanácsai gyűlése. . . . N.	327

VI. Vegyesek.

Párisi levél. Charruand Dezső	41, 107, 168, 225, 274
Emlékezet köve. (Költemény.) Versényi György	90
Angliai levél. Lőfi Ödön	350

VII. Irodalmi értesítő.

Könyvismertetések	48, 114, 284, 354
-----------------------------	-------------------

VIII. Aranykönyv.

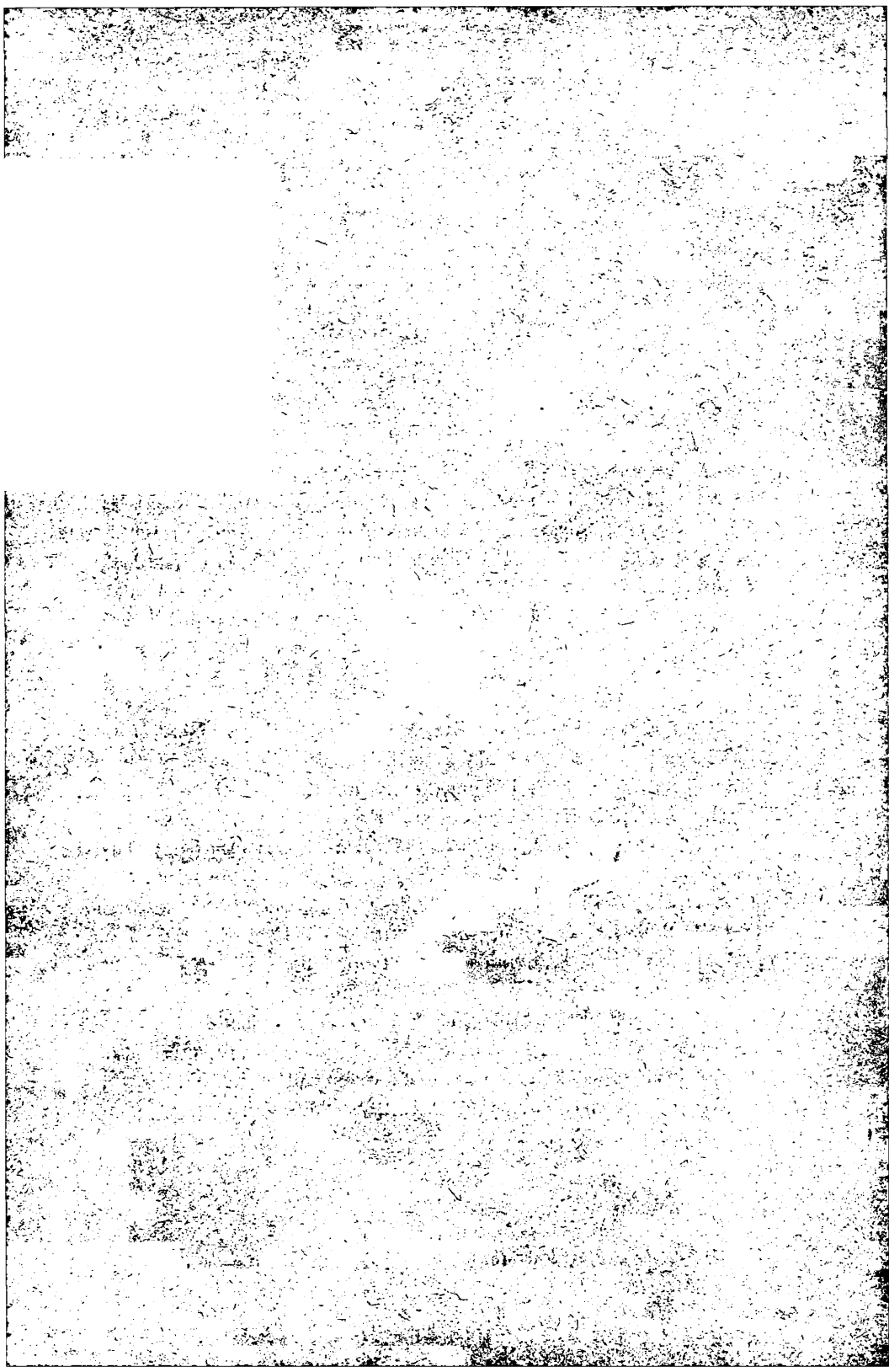
Az „ezredéves emlékalap“-ra tett kegyes adományok. 55, 118, 192, 357. Adakozások a tarcsafalvi unitárius templomra. 55, 120, 192. Az alsó- és felső szováthi unitárius egyh. községben kepeváltsági Magtárra adakoztak 1896-ban. 56. Homoródszentpáli adakozások. 119, 291. Adakozások a Sepsi-Szent-Györgyön építendő unitar. templom alapra. 239, 291. Adakozás a kolozsvári unitárius templom belső szépítésére. 239.

IX. Különfélék.

Gróf Kuun Géza. Butler Ede. A Manchester theol. intézet. Idegen szók helyesírása. 49. Melanchton születésének négyszázévi fordulója. Az angol unitáriusok indiai missioja. 50. 1597—1697—1797. 51. Tanári vizsga. 52. Helyreigazítás. 53. Fekete Gábor. Németországból. Házassági adatok. 116. A lapokból. 117. Brassai temetése. 188. Erdélyi mennyasszony, amerikai vőlegény. 189. Németországból. 190. Pálffy Ferencz. Jakab Elek temetése. Vallások elterjedése. Az új orthodoxokról. 236. Isk. értesítők. 237. A király ajándéka. Egyházi főtanácsunk. Unitarius theol. tanulók az egyetemen. 286. Albert János. 287. A tordai egyházközség. Szilágyi Sándor jubileuma. 288. A Berde-per jelen állása. 299. Brassairól. 354. Ferencz József püspök. Nyílt levél. Tudorrá avatás. A tanterv-revisio. 355. Rendelet a protectio ellen. A jövő évi közoktatási költségvetés. 356. Szász Ádám †. 357.

Gyászhirek. 54. 117. 118. 191. 238. 290. 357.

Olvasóinkhoz 357.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXII évf.

1897. Január—Február.

1-ső füzet.

Maimonides értekezése a Mózes előtt létezett bálványimádásról¹.

(Héberből fordítva.)

„Enos“² idejében az ember fiai nagy tévedések útvesztőjére jutottak, sőt még azon korszak legbölcsebbjeinek is értelme megfogyatkozott. Enos maga szintén a tévedők közül való volt s mindezek tévedése a következőkben rejlett. Azt mondták ugyanis, hogy mivel Isten a csillagokat és éggömböket³ azon czélből teremtette, hogy a világnak vezetői lennének s azokat a magasba helyezte s tiszteltekké tette s ezek szolgálnak neki: ez égitestek dicséretre, magasztalásra s tiszteletetünkre méltók. Ugy mondták (az akkori időszak emberei), hogy Istennek, áldassék neve, akarata szerint való dolog, hogy magasztalják s tisztelják azt, a kit ő felmagasztalt és tisztelt, valamint a király is megkívánja, hogy főembereit, a kik trónja előtt állanak, tiszteletben részesítsék, mert ezzel magát a királyt tisztelik. A midőn az emberek mindezeket szívökre vették volna, a csillagoknak templomokat kezdtek építeni s nekik áldozatokat hozni, ékes szavakban dicsőítették őket, előttük meghajoltak, s mindezt azért tették, hogy balhitők sugallatára a teremtő Isten akaratját teljesítsék. Ez volt az álló és bolygó csillagok tiszteletének kezdete és így mondták ezt magok azok a csillagimádók, kik e cultusnak eredetét ismerték. Távolról sem állították azonban, hogy nincs más Isten, mint a csillag, ilyet nem mondtak. *Jirmejahu* így tanított: »Ki nem fél téged népek Istene? jól illik reád, ha azt mondjuk, hogy a népek összes országaiban nincsen olyan, ki hozzád hasonlítana. Egy dologban oktalannok s esztelenek (az emberek) — (az intézmények) megrontóinak büntetése a tuskó — abban ugyanis, hogy noha mindnyájan tudják azt, hogy egy az Isten, tévedésük s oktalanságuk odáig ragadja, hogy

¹ R. Moses ben Maimon szül. 1135-ben Kordovában, élete nagyobb részét Aegyptomban töltötte. Munkáit az egy משנת ה'רר' kivételével arabúl írta; az itt fordításban közölt cikket héberül írt munkája tartalmazza.

² Seth első szülöttje, I. Mózes I. k. 4, 26.

³ Illetőleg »az álló- és bolygó csillagokat«.

azt állítják, hogy az a veszedelmes tan (t. i. a csillagimádás) Isten akaratjából volna.

Idők multával az emberek közt hamis próféták támadtak, a kik váltig azt mondták, hogy Isten ilyen rendeletet tett volna nekik: imádjátok ezt a bizonyos csillagot vagy a csillagok mind-egyikét, áldozatok neki, ilyen módon hozzatok neki italáldozatot, építsetek neki templomot, s készítsétek el képmását, hogy az egész nép előtte meghajoljék, nők és gyermekek, s a föld többi népe. A hamis próféta előmutatott egy általa kitalált ábrát s azt mondta: ez eme vagy ama csillag képmása, s ennek megismeréséhez a jóslat ereje által jutott. Ilyeténképpen kezdtek templomokban, terebélyes fák árnyékában¹, hegyeken és dombokon² (az előmutatott ábra hasonlatosságára) készült ábrákat elhelyezni s a nép összesereglett imadásukra. Az ámitók így szóltak a néphez: ez az ábra jót és rosszat is tud véghez vinni s ezért méltó arra, hogy azt tiszteljék s hogy tőle féljenek. A papok pedig a népet arra tanították, hogy az istentiszteletet folyton folyvást ismételni kell s a ki így teszen, üdvözülni; arra is megtanították, hogy mit kelljen cselekedni s mitől kelljen óvakodni. Mások ismét a hazug ámitók közül ekképpen szóltak: maga a csillag vagy az éggömb vagy az angyal beszédbe állott velük s megmondta nekik, hogy mint kelljen őket tisztelni, hogy minő szertartást kívánnak, hogy mit kelljen tenni s mit nem tenni. Ez a cultus elterjedt széles e világon s a csillagábrák mindenütt istentiszteletben részesültek, de a szertartások különbözők voltak; mindenütt áldozatokat hoztak nekik s meghajoltak előttük. Idők multával Istennek tisztelt és félelmetes neve feledésbe kezdett menni, (majd) többé nem hangzott az élők³ ajkán, kiesett a közöndatából⁴ s (e szent nevet többé) nem ismerték⁵. A föld népe, nők

¹ A bálványimádó héberék fa-tiszteletének több jele maradt fenn az ó-testamentumi könyvekben, ilyen לֵבֶן עֵדֵר »Isten ezedrusai«, stb.

² A hegyek cultusának nyoma megtalálható amaz áldozati szokásban is, mely szerint a héberék szerették áldozataikat hegyek és magaslatok tetőire hozni. I. Mózes. I. 31, 54.

³ כָּל הַיְּקוּם szó szerint »minden álló«; a szamaritán nyelvben a *kūm* »élni« értelemmel bír. I. ö. h. v. az arab *kajjām* alakot »létező«, »örökkévaló« »értelmében« s a magyar »állni« és »élni« igealakokat; neolatin nyelvekben a »stare« mint segédige a. m. »lenni«.

⁴ דַּעְתָּם »a mit tudnak«, tehát »az összes élők tudása«.

⁵ Mózes szerint Enos idejében: — kezdetett az Urnak neve segítségül hivatni« I. I. k. IV. r. 26. v.

és gyermekek, mást (emberfeletti hatalmat) nem ismertek, mint a fából és kőből faragott ábrákat, s azoknak kőből épült templomát, mert zsenge gyermekkoruktól fogva szokva voltak előttök meghajolni, imádni őket, nevükben esküdni. A bölcsek, a kik közöttök találtattak, így a papok és más ilyenek¹ abban a véleményben voltak, hogy a valódi isteni lények magok a csillagok és éggömbök, a melyeknek hasonlatosságára alakítottak az ábrák. A teremtett világ szikláját² (e hosszú idő leforgása alatt) nem volt ember, a ki megismerte volna, kivévén az egyes kiválasztottakat, a milyenek voltak: Énókh, Mathuselah, Noé, Sem, Eber. Így ment a világ utja nemzedékről nemzedékre mind addig, a míg amaz alaposzlop világra nem jött, a ki Ábrahám, a mi atyánk. Alighogy az anyatejtől elválasztatott, máris figyelme mindenre kiterjedett, s mindeneket elméjében forgatott, pedig még kicsiny volt. Elmélkedett éjjel és nappal. Csodálkozott azon, hogy miképpen lehetséges, hogy a bolygó folytonos mozgásban legyen a nélkül, hogy valaki mozgassa, s hogy mozgásának okozója legyen, mert lehetetlen, hogy önnön maga legyen okozója saját mozgásának³. Nem volt, a ki (mindezekben) tanítója lehetett volna s neki felvilágosításokkal tudott volna szolgálni, hanem *Ur Kasdím*-ban⁴ az álló és bolygó csillagok egyetlen imádói közt kellett nap nap után élnie. Atyja, anyja s az egész nép csillagimádók voltak s velök együtt ő is az volt. Figyelme azonban mindenre kiterjedt s mindenről elmélkedett, a míg végre megtalálta az igazság utját s józan esze felismerte a való törvényt. Megismerte, hogy egy az Isten, ez mozgatja a bolygókat, teremtette a mindenséget, és hogy rajta kívül nincsen más Isten. Megbizonyosult az iránt, hogy embertársai tévedésben vannak s váltig állította, hogy a tévedés onnan jön, hogy a csillagok és ábrák imádásában annyira elmerültek, hogy az igazságot többé nem látják. Negyven éves volt Ábrahám, mikor teremtőjét megismerte. Mihelyest mindezeket eszébe vette, *Ur Kasdím* lakói balvéleményeit czáfolni s velök vitázni kezdett⁵ ezeket mondva: „az nem az igazság utja, a melyen jártok“.

¹ Illetőleg »mint a ki ezekkel jár«

² צִקְלָא »szikla« Istent is jelentett, 1. Jes. 30, 29, Móz. V. k. 32, 37.

³ A *monismus* t. i. a szellem és anyag elválaszthatlan egysége, Spinoza pantheismusa ezen az egyszerű okoskodáson szenved hajótörést. A *petitio principii* az értelemnek egy oly lényeges szükséglete, melyet csakis az egy Istenről való tan elégithet ki.

⁴ Déli Babilonia egyik városa, melynek királya 3000 évvel Kr. e. *Urkhám*-nak nevezetett.

⁵ A rabbin irodalomban szó van Ábrahámnak a צִקְלָא hitfelekezettel felvett vitájáról.

Bálványaikat darabokra törte s a népnek tudtul adta, hogy egyedül csak a világt teremő Isten méltó az imádásra, előtte illik meghajolni s neki étel és italáldozatot hozni, hogy a jövendő nemzetségek is megismerjék őt. Arra is tanított, hogy az ábrák elpusztítandók s darabokra törendők, ne hogy a nép továbbra is osztozzék azok tévhiedelmében, a kik szerint ezeken kívül nincs más Isten. Mihelyest sikerült neki meggyőződésének érvényt szerezni, a király kivégeztetésének módja felett tanakodott. Azonban csoda történt vele s Kharán¹-ba menekült. Ott aztán nyilvánosan s az egész nép előtt kijelentette, hogy egy az Isten s csak ez az *egy* méltó az imádásra. Városról városba, országból országba ment, mindenütt a népet összegyűjtve s tanítva, míg végre Kanaán földére jutott, és a mint mondva van, ott nyilván vallást tett Istenről, a világ uráról. A mint a nép összesereglett körülötte s megkérdezték a hit dolgairól, kinek-kinek megmutatta saját értelméhez mérten² az igazság utját. Végül ezerek és ezerek vették körül s ezek azok, kiket Ábrahám háza népének neveznek. (A való hit) nagy (jövőjű) gyökerét sziveikbe ültette, azt írásba foglalta s fiával, Izsákkal is megismertette. Izsák ez igazságot megint másokkal közölte s intve intett követésére, majd azt Jákobbal is megismertette, hogy azt (az ő értelme szerint) tovább tanítsa s ez a hiveket e tanban megerősítette. Jákob atyánk, mint a hogy neki megmondattott, gyermekeit az igazsággal megismertette, mindazonáltal Lévit választotta ki s tette a (szent tanítás) fejevé, hogy tanítaná az Istenről való tant s őrizze meg Ábrahám parancsolatát. Azt is megparancsolta fiainak, hogy Levi fiai közül mindenhez egy felügyelőt válasszanak, hogy a tan feledésbe ne menjen. Idő telt idő után s a tan megerősödött Jákob családjában s azoknál, kik hozzájuk csatlakoztak. S a földön ime egy oly nép támadt, mely ismerte Istent, s e nép mindaddig hiven szolgálva Istenét, míg Aegyptomban az ottaniak szertartásait meg nem tanulta s velök együtt újból bálványimádóvá nem lett, az egy Levi nemzetség kivételével, mely az atyák törvényét hiven megtartotta, és soha bálványokat nem imádott. Ilyeténképpen kevésbe mult, hogy az a gyökér, melyet Ábrahám ültetett el, veszendőbe nem ment, és hogy Jákob fiai a tévedések útjára újólág vissza nem tértek. Isten azonban irántunk való szeretetéből és ösünknek. Ábrahámnak tett esküjére való tekintettel mesterünket, a próféták nagy mesterét, Mózes

¹ Mesopotámia egyik városa, görögül *Κάρραι*, lat. *Carrae*.

² A valódi tanító az egyesek értelméhez szól s nem tételezi fel az egyeseknekél a szellemi érettség ugyanazon egy fokát.

támasztotta s követévé tette. Miután Mózes prófétává lett s Isten Izrael népét örökébe fogadta, azt törvények alá rekesztette, az istentisztelet utját megmutatta nekik s azzal is felvilágosította őket, hogy mit kelljen az álló- és bolygó csillagok imádóival s a többi tévelygővel szemben tenni¹.“

Az itt közölt szöveggel néhány jelentékeny érintkezési pontot mutat *Maszudi* X. évszázbeli arab író „Az arany mezők stb.“ czimű művének III. s IV. fejezete, melynek ide tartozó részét fordításban közlöm:

III. fejezet vége.

„Nimrod idejében vette kezdetét a tűz és csillag imádás s erre vonatkozólag különböző szertartások állapotottak meg. A földön ez idő tájt háborúk dultak s új tartományok és birodalmak keletkeztek keleten és nyugaton stb., s a csillagok és befolyásaik vizsgálata iránt általános érdeklődés ébredt, kezdettek (azok hasonlatosságára) gömböket vonni, kitaláltak (e vizsgálatra szolgáló) eszközöket s ilyenképp n ezek megismerése közelebb hozatott az értelemhez. A csillagvizsgálók megfigyelték azon év feltetsző csillagát², melyben Ábrahám, a kin Isten áldása legyen, született és kiszámították annak következményét. Aztán Nimrodnak tudtára adták, hogy egy gyermek fog születni, a ki álmódosáinak véget vet és szertartásaikat megszünteti. Erre Nimrod elrendelte hogy, (az azon évben születendő) gyermekeket mind öljék meg, Ábrahámot azonban egy barlangban elrejtették. *Azer* vagyis *Tárikh*³, Ábrahám atyja, (ez idő tájt) meghalt, élt kétszázhatvan évig⁴.“

IV. fejezet.

„Mikor felnőtt Ábrahám s a barlangból kilépett, a hol rejtőzködött, szemlélni kezdette a világot és abban az eredet és a teremtés tervének jleit. Venus bolygót megpillantván, így kiáltott fel: „ez az én uram“ és a mikor meglátta a holdat, a mely annál még

¹ L. „Auswahl historischer Stücke aus hebräischen Schriftstellern vom zweiten Jahrhundert bis auf die Gegenwart“ (Berlin, 1840) 57–67 ll.

² Arabul: *tháli* szószerint »a feltetsző«.

³ *Tharé*, Nákhor fia, élt, hetven esztendőket és nemzé Ábrahámot, Nakhort, Háránt, I. Móz. I. k. 11, 26.

⁴ Mózes első k. 11. r. 32-dik versében az évek összege ennél kevesebb, mint a következő szövegből látjuk: *És lettek Tharé életének napjai kétszáz öt esztendő, és meghala Tharé Háránban.* Ama hagyomány, melyet Maszudi követ az id. fejezetben az *Ur* városában történt gyermekölésről, élénken emlékeztet a bethlehe mi gyermekölés történetére. I. Máté 2, 16. Nimrod rendelete Herodesével teljesen megegyező.

világosabb volt, így szólott: „ez itt az én uram“, a midőn pedig a (felkelő) nap világát meglátta, a mely fényben felül multa az eddig látottakat, (ujólag) így kiáltott fel: „ime itt az én uram“.¹ Ábrahám ezen szavát *uram* a (tudósok) különbözőképp magyarázzák, némelyek azt hiszik, hogy ezt kérdőleg mondotta volna (mintegy: *ez lenne az én uram?*) mások úgy vélekednek, hogy ezt mint gyermek mondta, a mikor még nehezére esett az igazságot felismernie, és erre vonatkozólag vannak még más vélemények is. (Idő multával) Gábrriel hozzá lépett s az igaz vallásra megtanította, Isten prófétájává s barátjává tette.² Ábrahám már előbb megkapta Istentől a helyes cselekedetre vezető oktatást s a ki ily oktatást nyer, az ment a hibától, és mást nem imádkhat, mint az egy örök Istent. Ábrahám kikelt népe ellen, látva szertartásaik hiábavalóságát és faragott bálványait. A midőn váltig meg nem szünt, népét szemrehányásokkal illetni bálványimádásáért és ezek ő közöttük nyilvánvalók lettek, Nimrod izzó tűzbe hányatta, banem Isten (a lángok közt) neki hűvességet és jóllétet szerzett³, és azon a napon a tűz elaludt a föld minden részében“.

A Maszudi által felhasznált az a hagyomány, mely szerint Nimrod Ábrahámot izzó tűzbe dobatta⁴, élénken emlékeztet Dániel társainak történetére, a kik mert az állóképet nem akarják vala imádni, Nabukodonozor (Nabu-Kudur Usur) rendeletére égő kemenczébe vetetnek, de a tűz nekik semmit sem ártott s Istennek angyala csatlakozott hozzájuk, a kit Isten segítségökre küldött. Így látta ezt Nabukodonozor, mint a hogy azt Dániel könyvében olvassuk: *Akkor Nabukodonozor király álméllködék, és hamarsággal felkele, szóla és monda az ő tanácsosainak: nemde három férfiat veténk-é a tűznek közepibe megkötözve? Felelének és mondának a királynak: Ugy vagyon király! Felelé és mondú: Ime látok négy férfiat megoldva jární a tűz közepiben, és semmi sérelem nincs ő benne és a negyediknek ábrázatja hasonló az Istennek fiához“.⁵*

Ábrahámról feleszámu talmudi elbeszélés van, melyeket a többi közt a drezdai Beer gyűjtött össze.

¹ *Al-zahratin* szószerint a »fényes« Venus bolygónak arab elnevezése, héberül valószínűleg *meni*; az arab szóval egyező *zohar* az ég fényét jelenti.

² *Khalil* »barát“; a koránban így nevezeték Ábrahám.

³ L. a. Korán 20-dik v.

⁴ Nimrod »Kus« fia, a babyloniai birodalom megalapítója a Szent Írás szerint jóval Ábrahám előtt élt. I. Móz. I. k. 10, 8. 9.

⁵ Dán. 3, 24. 25.

Árkosi Benedek a szentháromságról.

Dávid Ferenc tanítványai közül a XVI-ik százban Válaszuti és Enyedi György, a XVII-ikben Csanádi Pál és Árkosi Benedek vitatkoznak legtöbb tudományal és legerősebb dialektikával a szentháromság ellen. Ez utóbbinak „*Az igaz vallásról*“ írt elmélkedéséből közöljük az alábbi érdekes részletet.

Felsorolván előbb Árkosi Benedek az egyisten valló régi egyházi atyákat, a következőket veti utánok:

„Ezekhez járul *Luther Márton*, ki azt mondja, hogy a Háromságnak neve nincsen a Szent Írásban, hanem csak emberektől tanáltatott; azokáért ugyan izetlen és sokkal jobb volna, ha csak Istent és nem Háromságot mondanának, mert mintegy izetlen és helytelen szónak látszik az a Háromság. Ezen Lutherus az 1543. esztendőben a német imádságok közül kitöröltette ezt a mondást: *Szent Háromság Egy Isten könyörülj mi rajtunk!* Azt mondja esmét *Latonus Jakab* ellen: *Az én lelkem gyűlöli azt a szót: Egy állatú.* Továbbá Lutherus az ő német bibliájából kitöröltette amaz locust *1. Ján. V. Hárman vadnak* stb. Azt is kitörölte, mely vagyon *Ter. I. Az Isten lelke viseltetik vala a vizeken.* Amaz *Esaiás* szavát is *R. IX. 6.* Ezt pedig azért cselekedte, hogy látta a sok versengést ezek felett; maga (jóllehet) ezeket nem kellett volna kihadni, mivel megállhatnak, csak (értelmöket) el ne fordítsák“.

„*Calvinus János* ennél is több derekas dolgokat számlál elő s több derekas dolgokat vitt véghez; mert mind az ő s mind az új Testamentumban olly locusokat magyarázott az mű értelmünk szerint, kik közül *Aegidius Hunnius* huszonnyolczat számlál elő írásában, annyéra, hogy azokkal a magyarázatokkal a több locusokból vött erősségek is mind elbomlanak és elomolnak, mellyekből szokták ma az ő követői az Háromságnak tudományát mutogatni.

„Továbbá *Hosius, Bellarminus, Hyeronimus* (a kath. egyház legerősebb védelmezői) azt merik mondani, hogy ők az Isteni Három személyt hiszik, nem azért, hogy az írás mondaná, hanem hogy nem mond ellene. Sőt itt is Kolozsváratt az Farkasuttzai disputatióban

Pater Rajki fülünk hallottára azt vitatja vala az nagy emlékezetű Bisterfeldius ellen, hogy az Szent Háromság nem irattatik meg az Írásban, hanem Traditiókkal kell gyámolítani“.

Ugyancsak Árkosi Benedek az Istenről való szent elmékedéseiben részletesen ismerteti a szent atyák hitvallását az egy Istenről, kik között az első századokban *Hermast*, Római Kelement, Ignatiust, Polycarpust, Justinus Martyrt, Athenagorást, Theophilust, Tatianust, Irenaeust, Tertullianust és Origenest sorolja fel. Azután arról értekezik, „Hogy az háromságosok az ő Háromság felől való tudományokat a Szent Írásból meg nem bizonyíthatják“ s itt ezeket mondja:

„Hogy azon szókkal, betű szerént a Szent Írásban nem talál-tatik meg, igen bizonyos és világos dolog ez; mert még eddig az deig senki is ezt ennyi sok tudós emberek közül, kik ebben a dologban sokat fáradtanak, nekünk meg nem mutathatja. A mellett önön magok is ezt az ő írásokban megvallják, hogy nincs a Szent Írásban betű szerént az Háromság. *Luther Márton* így szól *in Postilla Majori Dominica Proxima post Pentecosten* fol. 282. *Tametsi Vocula haec Trinitas nusquam in Divinis Scripturis reperitur, caeterum humanitus tantum inventa sit, unde etiam frigide sonat, ac multo praestabilius foret, si Deus potius, quam Trinitas diceretur.* Az az: Jóllehet ez az ige *Háromság* sehoh az Írásban nem talál-tatik, hanem csak emberi mód szerént találták, kiért ugyan nyilván izetlen szó is és sokkal jobb volna, ha Istent mondanának inkább, hogysen mint Háromságot.“

„*Calvinus János* is egy levelében, melyet a kisebb lengyel-országi főembereknek írt volt, azt írja *in lib. de Gentil.* pag. 63. a többi között: *Precatio vulgo trita, Sancta Trinitas Unus Deus misere-re nostri, mihi non placet, ac omnino barbariem sapit.* Az az: Ama közönséges könyörgés: Szent Háromság egy Isten könyörülj mi raj-tunk! nekem nem tetszik, sőt ugyan paraszt izű“.

„*Ágoston Doctor l. VII. de Trinitate c. 4.* így ír: *Licuit lo-quendi ac disputandi necessitate tres personas dicere, non quia scriptura dicit, sed quia non contradicit.* Azaz: Megengedettett a szóllásnak és disputálásnak kételenségéből három személyt mondani, nem hogy az Írás mondja, hanem hogy az Írás ellene nem mond. — Látod-e jegyzi meg Árkosi, nyilván vallja (Szent Ágoston), hogy az Írás nem mondja, hanem disputálásért találtatott. Mindenütt ellene mond pedig az Írás az Háromságnak, *valaholott csak egy Istent úd előnkben,* melyet számtalan helyeken cselekszik. De erről a dologról, a ki bőségesen akar értekezni, olvassa meg az *Enyedi György* könyvének előljáró beszédét, melyet méltó olvasni“.

Itt rátér írónk Athanasius ismert vélekedésére a szentháromságról, mely korántsem bibliai alapon épült fel tudvalevőleg a háromság tudománya. Tüzetes czáfolat helyett, mivel nem is érdemli, csak ezt a kérdést veti az Athanasius-féle *symbolum* után Árkosi:

„Avagy azt gondoljuk-e, hogy világosabban tudta azt a tudományt kifejezni s előhozni Athanasius az ő vallásában, *Symbolumában*, hogysesem mint az Christus, hogysesem mint az apostolok? . . . Avagy azt gondolod-é, hogy az Úr Christus és az apostolok nem értették annyira azt a mysteriumot, mint Athanasius; avagy talán nem találtak olly igéket és szókat, a mellyekkel ilyen világosan tudták volna exprimálni s kifejezni, mint Athanasius?⁴

„Az bizonyos, hogy ha Athanasiusból kellene megbizonyítani az Háromságot, igen könnyen megbizonyíthatnák; de nem Athanasius írásából kellene azt megpróbálni, hanem a Szent Írásból; nem az Athanasius *Symbolumában* kell azt keresni, hanem a Szent Írásban, az Apostolokéban“.*

„Itt nem annyira csudálkozom a pápistákon, mint egyebeken, mert ők hiszik az Traditiókat és úgy tartják a pápa és conciliumoknak decretumit, találmányit, mint a Szent Írást; nem is hiszik, hogy minden dolgok, a mellyek az örök életre szükségesek, megtaláltatnának a Szent Írásban. És ezért immáron, mikor a pápisták disputálnak a calvinistákkal és lutheránusokkal ez dolog felől, hogy megbizonyíthassák ellenek az Traditiót, tudnillik, hogy nem minden örök életre való szükséges dolgok találatnak meg a Szent Írásban, a többi között im ilyen ellenvetést tesznek:

„Hogy személyében három, állatjában pedig egy légyen az Isten, sehoh a Szent Írásban nincsen. De ez szükséges az örökéletre. Azért nem minden örökéletre szükséges dolog találatik meg a Szent írásban“.

„Itt eleget hánkodnak a calvinisták és lutheránusok s kapnak két-három felé; de soha is azt a tudományt a pápistáknak a Szent Írásból meg nem mutathatják. Azokáért vagy akarnak, vagy nem; de a pápistákkal együtt a Traditiókra és emberi találmányokra kell

* Mennyire idegenkedett maga Kálvin is a közönségesen Athanasiusnak tulajdonított háromságvalló hitformától, »kinek tétéleit« saját beismeréseként »egy valódi keresztyén egyház sem fogadná el« s mennyire került a szentháromság kifejezést, lásd erre nézve *Révész Imre*: Kálvin élete és a kálvinizmus (2-ik kiad.) 55—56. 269—273. 311—313. stb. lapjain, a *Bu lapesti Szemle*, 1878. XVII. kt. 221. lapján s a *Sand*: Nucleus Hist. Ecclesiasticae (2-nda edit.) 425. lapján felsorolt bizonyítékokat.

vetemedniök. *Mi ellenünk peniglen semmi erősségek a pápistáknak nincsen*; mert mi nemcsak megengedjük, hanem valljuk is, hogy az a tudomány a Szent Írásban nem találhatóik.

„A mi pedig a pápistáknak az ő Traditíójukat és találmányokat illeti, nem engedi az alkalmatosság, hogy mostan refutáljuk; a mieink elég hőségesen refutálták azokban a könyvekben, a mellyeket a Traditíók ellen irtanak“.

Szükségtelennek tartjuk tovább is nyomon követni Árkosi Benedek fejtegetéseit a szentháromságról. Két okból láttuk czélszerűnek közzétenni a munkájából kiszemelt nevezetes nyilatkozatokat. Egyik az, hogy felmutassuk, hogy még a XVII-ik évszáz derekán is, mikor a dézsi complanatio fenyegető rendelkezése elfojtott minden szabadabb mozgalmat Erdélyben, akadt egyházunkban oly bátor lelkű író, ki minden melléktekintetet félre téve, a legnyiltabb őszinteséggel hirdette a nagy hitelődök által annyi üdözés és lelki nyugtalanság árán kivivott hitigazságokat. Valóban az Árkosi Benedek kitűnő műve a legnagyobb kegyeletre tarthatott számot felvilágosult hitfelei részéről. Mivel a cenzura miatt világ elé nem bocsáthatták, kézírati úton terjesztették el lehető széles körben „Imádságos könyvét“ és „Szent Elmélkedéseit“. Minden unitárius pap és mester tartozott leírni magának ez alapvető műveket vagy megszerezni másolatát A keresztúri könyvtárba oly példány is került, mely a nyomtatást utánozva közli e nem kicsiny terjedelmű munkákat. Bámulatos türelem és kitartás kellett ahhoz, hogy valaki ily tisztán és szépen, csalódásba ejtő hűséggel állítsa elő e tiltott tartalmú könyvet. Nem volt szabad napvilágot látnia, megjelent tehát egy székelyföldi patronus, talán Tarcsafalvi Pálffy Zsigmond tiszteletére, mint kézzel írott nyomtatvány. Ez is ékesen szóló bizonyítéka annak, mennyire megbecsülték a XVII. és XVIII-ik sz.-ban Árkosi Benedek műveit.

Másik nem kevésbé fontos ok, a miért az előadottakat közlésre érdemesnek ítéltük, az, hogy ime hiteles bizonyítékát mutathatjuk fel annak a figyelemre méltó ténynek, hogy az unitárius hittudósok már a XVII. sz.-ban, Pázmánynyal egyidejűleg, felismerték, hogy az orthodox protestantizmus félszeg álláspontjáról a katolikusokkal sikeresen vitázni, a katolicizmussal győzelmesen szembeszállani nem lehet és hogy egyedül csak a racionalizmus döntheti halomra a hagyományban mélyen gyökerező s a niceai-toledói zsinatok végzéseivel is megerősített pápai dogmákat.

Akaratlanul is a nagynevű Pázmánynak diadallal koszorúzott hitharcza ötlük e ponton eszünkbe, ki a kálvinizmus orthodox

túlzásaitól visszariadva, a már-már sir szélén álló katholicizmust támasztotta helyébe új életre Magyarországon. A szintén nem kis emlékű Ipolyi Arnold, Pázmánynak e döntő sikerű küzdelméről megemlékezve, a következő figyelemre méltó észrevétellel kíséri a XVII-ik sz.-beli magyar hitvitákat. Pázmány a nagy Bellarmint állította a protestánsok ellen (fő művének „Disputationes de controversiis christianae fidei adversus hujus temporis haereticos“ főbb részei megjelentek Pázmány híres Kalauzában), ki a biblia és hagyomány kérdéseit „mindörökre érvényesen“ eldöntötte, „azon formában legalább, melyben akkor fölvetve voltak, midőn még a rationalismus . . . nem vegyült . . . a vallási vitába“. *Ez egyetlen téren küzdhet csak ma is a protestantizmus a katholicizmus ellenében*, — vonja le észrevételéből maga Ipolyi a fontos tanulságot. (Vesd össze: Veres-marti. M. élete és munkái. Házi Könyvtár. XVIII. I kt. 117. 120.)

Ipolyinak e tanulságos nyilatkozatát Árkosi Benedeknél is megtalálja a figyelmes olvasó, csak hogy egy kissé eltérő formában más szavakkal kifejezve. Ugyancsak e nyilatkozatból megértjük azt a szemebetűnő körülményt is, hogy Árkosi Benedek előbb mindenütt a *sana ratio* érveivel próbálja meggyöngíteni az ellenfél megtámadott erősségeit s csak azután dönti le azokat a csak másodsorban alkalmazott exegetika fegyvereivel. Ez eljárás, bár ma már a dialektika túlnyomó alkalmazása ellen némi kifogást tehetünk, teljesen megfelel a XVII-ik évszáz gondolkozásának és tudományos műveltségének. A bibliai tanulmányok fejletlen állapotának nem kis része lehet a régi hitviták fegyvereinek megválasztásában.

KANYARÓ FERENCZ.

Brassai philosophiája.¹

Brassai 1888—1890-ben a Bokor József által szerkesztett *Magyar Philosophiai Szemlé*-ben *A philosophia fordúlta* címmel egy cikksorozatot írt, de a folyóirat megszűnése miatt nem fejezhette be értekezését. A mostani értekezés be akarja fejezni e cikksorozatot s szerző „rendszere sarkalatos állítmányait“ igéri. Ez értekezés magában is önálló egésznek alkot, de nem lesz felesleges az előbbi cikksorozat vezéreszméit is ismételni.

Rendszere alapjául, vizsgálata tárgyául az *öntudatot* veszi, a mely — nagy tudósunk szerint — „egy rendszerben sem volt oly alapelvnek téve, melyből kiindítva hézag és ugrás nélkül lánczolatosan legyen kifejtve levezetve a philosophiai igazságok sora“. Thales nosce te-je, Descartes cogito ergo sum-ja, Kant reine Vernunft-ja, Fihte Ich-e, Hegel dialektikája mind „logikai botlások.“ A logikai tévedést kutatva, az igazság fogalmában két jegyet különböztet meg. Két személy kell hozzá, t. i. a *mondó* és *halló* és utóbbinak helybenhagyása szükséges és elégséges a fogalom megállapítására. A logika mint „az egymást megértés tudománya“, eszközli a közlött állítások helybenhagyását a következtetés és bizonyítás által. Ez meglévő igazságokat derít ki, tehát ismeretforrásul nem szolgál; amaz új igazságokat szül. Amott kezdetül, itt végmozzanatúl főkellék egy *alapigazság*, „melyről bizvást feltehes-ük, hogy egyetemesen, azaz minden hallónál helybenhagyást nyer“. Ez az alapigazság az *öntudat*. A bölcselők vagy hallgatnak az öntudatról, vagy tárgyalják, de nem gyanítanak benne alapigazságot, vagy alapul veszik, de nem építenek rá.

Az öntudat fontosságát többé-kevésbé hangsúlyozzák: „az eklektikusnak méltatlanul gúnyolt“ *Cousin, Maine de Biran* (1766—1824), *André Marie Ampère* (1775—1836), *Th. S. Jouffroy* (1796—1842), *Adolphe Franck*, a Dictionnaire des Sciences Philosophiques főszerkesztője, *Jeanmaire* (*L' Idée de Personnalité*), *Ferri, Momerie*

¹ Dr. Brassai S. *Az igazi pozitív philosophia*. Budapest, 1896. (Értek. a bölc. tud. köréből. III. 3. sz.)

(Personality the beginning and end of Metaphysics. 1888.), Th. H. Green (Prolegomena to Ethics. 1883.), *Teichmüller* (Die wirkliche und die scheinbare Welt. Neue Grundlegung der Metaphysik. 1882. Religionsphilosophie. 1836.), *Müller M.* (Science of thought. 1881) „Énni gondolkodó főnek összetételalkozása nem lehet jelentőség nélkül“, s bátran hozzátehetette azt is, hogy e nevekkel koránt sincs kimerítve azon bölcselek sora, a kik az öntudat tényét alapigazságnak tekintik. Arra a meggyőződésre jut tehát, hogy „az idő jelei mutatkoznak s ezek szerint a philosophia tárgyalása igazán fordulóban van; azaz hogy a philosophiai gondolkodás a korábitól nemcsak különbözik, hanem vele épen ellenkező útra indul“. Épen a fennebbiek igazolják tehát a cím választását.

Az öntudatot véve alapigazságul, megkezdji az ebből eredő igazságok leszármaztatását. „*Tudom, hogy vagyok*“ s ez az állapot az *öntudat*. A „vagyok“-kal a létről való közvetlen, első és eredeti tudatomat mondom ki. Énnélfogva a lét mivoltának fejtegetése lehetetlen, mert az eredeti és egyszerű igazság. Énem érzésében (álomban, ájulásban stb.) néha-néha megszakadás áll be s itt áll elé az *idő* és *azonosság* eszméje. „Kétségkívüli és minden embertől igenlett, helybenhagyott igazság, hogy az én folytonos azonos lény“. A beszéd által megtudom, hogy rajtam kívül több én is van s hogy az öntudatot s mind azt, a mit róla elmond, mindenki egyformán tudja, érzi, tapasztalja. Így nyerjük a *nem-én* s az *igazság* eszméjét.

Öntudatunk egyhangúságát megszaggtják a *fájdalom* és *éhség* érzetei; ezek adják a *változás* és *különség*, a *támadás* és *elmulás*, a *kezdet* és *vég* eszméit. A volt és van, a kép és tény különbségeiből az *idő* és *emlékezés* eszméje lesz, mely utóbbi már az azonosság öntudatában mutatkozik. A fájdalmat hol itt, hol amott érezzük; így keletkezik a *hely* s az *úr* (tér), továbbá a *haladás*, s a helyek egymással való viszonya a haladással kapcsolatban szüli az *irányt*. Mindezek az én *jelenségei*. Az én és jelenségei oly forma viszonyban állanak egymáshoz, mint substantia és accidens. De nem a Kant, Schopenhauer Erscheinung-ja értelmében, mert a tárgyalt jelenségek tények és valóságok.

További jelenségek: *látás*, *hallás*, *tapintás*, *ízlés*, *szaglás*. Előbbiekkel egyneműek, de nem egyfajúak. Amazok egymástól különböznek s mindenik magában egyszerű. Ezek szerkesztettek s elemeik amaz első rendű jelenségek és még valami; valamitől jönnek (*eszköz*) és valamihez mennek (*tárgy*). A tárgy „oly nem én, melyet öntudatunk érzékleteinél fogva annyira szoros kapcsolatban lenni érez az

énnel, hogy valódi létéről közbenjárólag szintoly bizonyosak vagyunk, mint az énéől“. Nem látszat tehát a tárgy tudata, hanem tény. S így tagadja az idealisták (Kant) ellenkező állítását, de a realistákét sem fogadja el, kik a tárgynak kirekesztőleg tulajdonítanak létet. „A fordúlt philosophia“ tehát dualistikus rendszer s az ének és nem — ének éles megkülönböztetésén alapúl. A szellem és anyag dualismusával szemben tartózkodólag viseli magát: „nem hozza kétségbe, de nem is akarja formulázni, tisztelve tudásunk áthághatatlan határait“.

Az érzéklet, érzékszerv és tárgy szoros kapcsolatban vannak egymással, de létezhetnek külön is s ilyenkor keletkeznek a harmadrendű jelenségek, melyeket *képzeteknek* nevez. Az elsővel megegyeznek abban, hogy tárgyatlanok; de a kettőben kétféle a tárgyatlanság s ennél fogva különböznek. Az első rendű jelenségek magokban bevégeztek, de vonatkozhatnak tárgyra, pl. fejem fáj. A képzet (= képzemény) ellenben mindig vonatkozik valami tárgyra. A képzet lehet oly élénk is, hogy tárgyas érzékletnek tartjuk. Némelyek az ily eseteket általánosítva azt állították, hogy minden, a mit érzékeinkkel felfogunk, csak látszat. Hogy mi a biztos criteriuma a képzetek és a tárgyas érzékletek megkülönböztetésének, az olvasható logikájában (Brassai, Logika. 2. kiadás, 25. §)

A következő czikke számára igéri az öntudat azon jelenségeinek tárgyalását, melyek az indulatokat, szenvedélyeket foglalják magukban de a czikk sorozat a folyóirat megszűnte miatt félbeszakadt. Jelen értekezés ennek befejezését igéri, de teljesen önálló egész.

Mindenek előtt igazolja a cím megváltoztatását. A *positív* szót Comte foglalta le a maga elmélete számára. Positív a negatív ellentéte s állítót jelent, de bizonyost, határozottat is. Comte ez utóbbi értelemben használja. Szerinte azonban csak a physikai tények bizonyosak, határozottak s csak az ezekre alapított positivizmus a „tények bölcelet“. Brassai szerint a tények nemcsak physikaiak, hanem psychikaiak is s ezek szintoly bizonyosak és határozottak, mint amazok. Ennél fogva méltán nevezhette rendszerét, *positív philosophiának* s megkülönböztetésül *igazinak*. A másik lényeges eltérés Comtetől az, hogy szerinte a philosophia feladata „az egyes tudományok főelveit összefoglalni és a különböző tudományok főelveit egybekapcsolni“. E szerint a philosophia inductív tudomány lenne; holott Brassai szerint a bölcelet a tudományok vezérfonala, nem eredménye, tehát deductív. Mint deductív tudomány egy főlelvből indul ki s ez az elv: „*Egyetlenegy bizonyos, csalhatatlanul igaz tudásom az, hogy vagyok*“. Ez a létel s a vele összeforrott tudása személyesítve az *én*, a tudás állapota az *öntudat* (conscientia).

Az öntudatnak első tulajdonsága a „*közvetlenség*“: az én lételet egyenesen, minden közbenjáró eszköz nélkül tudja és érzi az ember, holott minden egyébnek a lételetéről csak öntudatunknál fogva van eszménk. További tulajdonságai: az *önállóság*, ennél fogva állomány (substantia), az *azonosság*, *állandóság* vagy *maradandóság* (permanentia), a mit nem dönt meg az a tapasztalat, hogy az alvásban, ájulásban, lethargiában meg-megszünik, mert itt csak az öntudat lappangásáról (status latens) lehet szó; ötödik tulajdonsága az, hogy a nem-ént adja értésünkre, azaz a jelenségeket, a melyek kétfélék, ú. m. ha magunkban észleljük, *érzelem* (Empfindung) és *indulat* (Affect), ha kültárgyakra vonatkoznak, *érzékletek* (sensatio).

S itt az én és nem-én kölcsönhatásának nehéz kérdéséhez jutott. Az én és nem-én dualismusa világos és kétségtelen. A test és lélek dualismusa ellen nem lehetne kifogást tenni, de igenis általánosossága ellen, mert a világ nemcsak emberből áll. Részszerintiségét mutatja neve is: *anthropologiai dualismus*, ilyen a *theologiai dualismus*. Nincs e hiánya a *cosmologiainak*, de ellentétéinél (szellem — anyag, gondolkodás — terjedtség, erő — kelme) annyi a vélemény, a mennyi a rendszer. Igaz, hogy az én és nem-é denfinitióját sem lehet adni, mert nincs fensőbb, vagy általánosabb (genus), a mire visszavinni lehetne. „Tehát akár definiálni, akár okát vagy magyarázatát keresni szükségtelen és leeni lehetetlen“. A dualismus a test és lélek kölcsönhatását nem bírván megmagyarázni, elvesztette hitelét s a philosophusok a *monismusra* „tévedtek“. A monismusnak sem a realista, sem idealista iránya nem ér célzt. „Mert a józan okosság nem foghatja meg, mikép lehessen egyből kettő; még pedig egymástól különböző kettő?“

A lélek és test kölcsönhatását „ignorabimus“.

Érzelmünk testünk létezéséről, érzékleteink a küldolgok létezéséről győznek meg. Itt énünk szenvedő állapotban van. De van énünknek s ez a hatodik tulajdonsága, *cselekvő* állapota is. Énünknek a test szervein hatalma van, parancsol a nem-énnek, parancsolja, hogy képzeit, gondolatait valósítsa meg, tegye tényekké. Ez a hatalom az *akarat*, melynek nincs motivuma, „eredeti, legelső“, legfelsőbb motivum, a mi megett mást még csak keresni sem lehet“. A vágy számtalan esetben lehet motivum, ok, erő; de épen az ellenszegülő vágygyal való küzdelem a legfőbb, leglényegesebb teendője az akaratnak. Itt az igazi pozitív philosophia az erkölcsstan terére lép.

Ez az erkölcsstan is deductív tudomány. Abból indul ki, hogy a cselekvények erkölcsileg *jók*, *közönbözösök* és *rosszak*. Megítélésük

becslés dolga. A becslés becslőt tesz fel s ez az én. Tehát az erkölcs-tan feladata az öntudatnak a cselekményekhez való viszonyát vizsgálni. Az öntudatnak egyik további tulajdonsága „az érzékleteknek és hasonmásainak, a képzeteknek rendezésében áll (gondolkodás)“. A gondolkodó öntudat két irányú: *értelem* (intellectus, Verstand) és *ratio* (Vernunft). Eredményök az *ismeret* (cognitio, Erkenntnis). Most már az autokrata akarat tanácsadója a ratio, a logos. Az akarat ennek a szavára hallgatva, a testi erők működéseit mentökre hagyja, segíti, vagy küzd ellenök. A küzdelem eredménye adja a jó és rossz viszonytalan fogalmát. Első esetben a cselekvény valószínűleg közömbös, másodikban valószínűleg jó. *Valószínűleg*, mert a ratio tévedhet. De tökéletesen bizonyos, hogy a cselekvény erényes, ha a küzdelemben az akarat győz; ha nem, vétkes. Erkölcsi tekintetből minden emberi cselekvénynek ítélő bírása az akarat. Az igazi pozitív philosophia erkölcs-tanában tehát a kötelesség elvének nincs helye. „A kötelesség fogalma csak károsan hat az erkölcsiségre, minthogy az önkénytességet az erénynek leglényegesebb alkotó részét kiúrtással fenyegeti, az akaratot trónusából kivette úrból szolgává alázza“.

Nem akarom részletesen fejtegetni, csak épen megemlítem, hogy Br. e pontnál Schillerrel találkozik. Schiller (Sämmtliche Werke. Stuttgart u. Tübingen, 1836. XI. 429—436. Über Anmuth und Würde), ki bölcséleti és aesthetikai dolgaiban Kantot vallja mesterének, az erkölcs-tani főelv megalapításánál mesterétől eltér s a pusztá kötelesség fogalmát elvetve, találkozik e pontnál Brassaival. Schiller szerint is a kötelesség nem lehet erkölcsi főelv, mert az ember célja nem egyes erények, hanem *az erény általában* s ez pedig nem egyéb, mint *hajlam* a kötelességhez.

Tovább folytatva az igazi pozitív philosophia ismertetését, Br. a kötelesség fogalmát a jog- és vallásbanba útasítja. Mert a kötelesség kötelezőt tesz fel, ez pedig amott a társadalom, itt az Isten. A ratio csak sugalló, emlékeztető, nem kötelező. Csak az akarat elvével lehet megmagyarázni az *érdem* és *felelősség* eszméit. Az akarat tulajdonsága a *rugalmasság*, a mi az akaratati erő megfeszítése s énünknek hatalmában van. Ha énünk akaratati erejét ernyedetlenül feszíti meg, *érdem*, a mely pozitív gyönyört von maga után; ha küzdelemben nem tanúsít elég erőtesztést s legyőzeti magát, a cselekvényt *bánat* követi, a mely legnagyobb fokán a lelkiismeret furdalása. „Az erény tehát az akarat győzelme a testi erőkön“, vagy más szavakkal: „Az én győzelme a vele egygyé kapcsolt nem-énnel való küzdelemben.“ E meghatározáshoz hozzáteszi: „Független önállóság-

ban, alkalmazhatóságban az eddigelé javasolt morale principiumok egyetlen egyike sem mérkőzhetik vele“.

Az öntudat tényéből a tárgyalat jelenségek a deductio segítségével hozhatók le. A tények közvetlenül csak énmagamra nézve bizonyosak s ezekre nézve a köz józan észre hivatkozhatni. De ha e tényeket másoknak hozzám, embertársaimnak egymáshoz s mindnyájunknak a világegyetemhez való viszonyában vizsgáljuk, akkor a deductióhoz az inductio is szükséges.

Érzékleteink közvetlenül meggyőznek, hogy vannak embertársaim. De vannak oly tulajdonságok, melyeket nem érzékelhetek. S itt a *beszéd* áll szolgálatomra. „Egyáltalában igaznak kell elismernünk, hogy következtetés, értelem, ész, okosság, érzelem, vágy, indulat, szenvedély minden emberben van, a miről a beszéd teljesen meggyőző és részint a cselekvényekből is következtetjük.“ Ez a következtetés áll az akaratra nézve is, „miután az öntudatnak minden más tulajdonságát, a melyeket magamban tapasztalok, embertársaimban is fellelem“. Már most az akarat tekintetéből az emberek között az a viszony, hogy az akarat minden természeti (testi) erővel szembeszáll, de „akarat akarat ellen sohasem küzd“.

Ez a jog alapja, ez adja a szabadság igazi fogalmát ez teszi lehetővé a társadalmat. Ellenben az akarat és a testi vágyak, hajlamok, indulatok között igen is lehetséges a küzdés s itt áll elé az, mit *antipathiának* neveznek. Mert *sympathiát* csak akarat és akarat, vágy és vágy között gondolhatni s ez a kezdeményezője a társadalmaknak. Az akarat és vágy küzdelmében csak az erők feszülési arányáról beszélhetünk s nem lévén mérték-egység (characterometrum), csak nagyobb-kisebb, erősebb-gyengébb fokokat állíthatni fel. De egyik fok sem nulla s így született derék ember, sem született bűnös nincs. Azonban az akaratnak támaszra, segítőre van szüksége s ilyen támaszokat szolgáltatnak a *nevelés, állam, vallás*.

Így az akarat és segédjei közreműködésével biztosítva van „az én győzedelmi többsége a nem-éne.“ „Az igazi pozitív philosophia a gondviselés nevét erre a tényre ruházza és annak az untalan vitatott, de tagadhatatlanul létező fogalomnak határozott értelmet ad.“

És itt szerző az istenfogalom vizsgálására tér. Öntudatom, az én vagy a lélek minden más emberi lélek öntudatával egyenlő, vagy megkülönböztethetetlenül hasonló. Így az emberi lélek „egy véghe-tetlen lélekmennyiségnek véghe-tetlen kicsiny, mindazonáltal azonos, különvált részecskéje. És ez a lélekmennyiség az Isten.“ Ebből követ-

kezik, hogy az Istent ismerhetetlennek állítani (agnosticismus, atheismus) „az istentagadással határos bolondság.“

Ez hát lényegében *pantheismus*, de szerző nem fél ennek a vádjától, mert az Isten *mindentudósága*, *mindenütt jelenvalósága*, *mindenhatósága* csak azt fejezik ki. De a legtöbb phibosophiai pantheismustól különbözik az igazi pozitív philosophia pantheismusa, mert amazok az Istent és világot azonosítják, ez a lelket az istenséggel; amazoknak alapja a monismus, ezeké a dualismus. Az istenfogalom egyik jegye az erő; az erő pedig nem nyilatkozik ellenállás nélkül; ez ellenállás a test, mint a lélek ellensége.

Az eschatológiának az a tanítása, hogy a lélek hallhatatlan, kétségtelen és csallhatatlan igazság. Mert a lélek van, azaz létezik és állomány. A mi létezik, nem veszt el. Ha igaz ez az anyagról, melyet csak közvetve ismer öntudatunk, mennyivel inkább az a lélekről? A lélek a halál után visszatér oda, a honnan kivált, az istenségbe. A lélek állományának az isteni állományba való elnyelődése; vagy beolvadása épen a nirvána s ez a lélek személyiségének vagy egyéniségének elvesztét jelentí. Az igazi pozitív philosophia itt elérte tetőpontját, mert arra a hátralevő kérdésre, hogy a nirvána közvetlenül követi-e a halált vagy a kettő között van bizonyos ideig tartó állapot a léleknek, nem tud tényekkel, csak *hozzávetéssel* felelni. S itt az igazi pozitív philosophia a *lélekvándorlást* nem mint tényt, nem mint hypothesis, hanem „mint leghihetőbb hozzávetést“ igenis elfogadja és magáévá teszi.

Szerző végül még azt a kérdést veti fel, hogy az öntudat és lélek azonosságát fentarthatjuk-e „az oktalár állatokra?“ S azt feleli, hogy semmi ok sincs, a mely azonosságuk megszakadását igazolná. Mert az öntudat jeleit egész a protozoákig felléni. Ez magyarázza az élőlények mindig gyarapodó tökéletesedését egész az emberig s e mellett szól a lélekvándorlás tana is. Felemelő az ebből folyó következmény, hogy az embernél nem szűnik meg a tökéletesedés folyama, hanem idővel az embert meghaladó élőlények is keletkezhetnek,

Brassai *Melyik az igazi tudomány?* cz. cikke végén (Ker. Mv. XXII. 6. f.), melyet *A philosophia fordúlta* cz. cikksorozat „dióhéjba szorított kivonatának“ mond (Az igazi pozitív philosophia 3. l.), így nyilatkozik s ezt általános jellemzésül el is fogadhatjuk:

„Minden felsorolt pontok vagy egyikét, vagy másikat, vagy többek csoportját is fellelhetni minden philosophiai rendszerben Thalestól fogva Schopenhauerig; de nem belőlük szedtem és válogattam ki, hanem így összeállítva és enyvezve magaméinak vallom.“

Chrysostomos beszéde Eutropios érdekében.*

Mindig, de most különösen elmondhatjuk: „Felette nagy hijábalóság, ezek mindenek hijábalóság!” Hol vannak a tanácsosság fényes jelvényei? Hol az égő fáklyák és az örömrivalgások, a táncz, a lakomák, a nagy ünnepek? Hol vannak a koszorúk, a jobogók, a díszek, a város zaja, a circus diadalai, a nézők hizelgése? Mindezek eltűntek. Jött a rettentő szélvész, és elsöpörte a leveleket; a mit látunk, lefosztott, gyökeréig megingatott fa; a zivatar megsemmisítéssel fenyegetve a legutolsó szálig megreszkettette. Hol vannak a csalárd barátok, a vendégeskedés, a nagy ebédek, az élödsi rajok, az egész nap folyamként önlő bor, a jó asztal eme finomságai, hol vannak a hatalom udvarlói, kiknek minden cselekedete, minden beszéde csak kegyet bajhász? Mindezek csak éjszaka, csak álom voltak. Eljött a nap és mindezek a semmiségbe veszttek. Tavaszvirágok voltak és a tavasz eltűnván, elhervadtak, árnyék voltak és elmultak, füst és elszállottak, könnyü lehelet és semmivé lettek, törékeny eszköz s szétmentek. Mondhatjuk hát, s ismételhethetjük szüntelen a szentírásnak eme szavát: „Felette nagy hijábalóság, ezek mindenek hijábalóság!” Ezt az ígét fel kellene nekünk irauunk mindenüvé, fel kellene irnuunk a falakra, ruházatunkra, fel a piac helyeire fel házainkra,

* Eutropios, előbb rabszolga, ministere lett Arcadius császárnak és nevében kormányozta Keletet. Versenyársát, Rufinust kegyvesztetté tette és számüzte az udvar föbb személyiségeit s folyton üldözte a keresztényeket. Nem hallgatván az erényes, derék Chrysostomos böcs tanácsaira, bukását készítette elé. Egyik teremtménye, Gainas és Eudoxia császárné, kit ő adott férjhez Arcadiushoz, egy nagyszámú pártnak az élére állanak s a népet és a katonaságot, mely zsarnoksága miatt éppen úgy el volt keseredve, ellene föllázítják. A császártól számüzve, egy templomba menekül, a honnan a nép ki akarja ragadni. Ekkor mondotta Chrysostomos, ki a konstantinápolyi püspökségre emelését néki köszönhetta, ez ékesszóló beszédet. A támadók visszavonulnak s Eutropios elhagyja menedék helyét. De később aztán elfogatott és lefejeztetett Chalcedoniában 399-ben E beszéd egyike az ékesszólás legszebb remekeinek.

az utakra, kapuinkra, fel a bejáratokra és mindenek felett be kellene azt irnunk, vésnünk szivünkbe, hogy azt szemléljük örökösön. Mert az embereknek nagy része a dolgoknak csalárdságait s a képmutatást, az álarczokat igazságnak veszi, azért minden nap, minden evésnél reggel és este, minden összejövetelnél e szavakat kellene egymásnak ismételve mondani: Felette nagy hibáavalóság, ezek mindenek hibáavalóság “

Nem mondtam-e néked szüntelen, hogy a gazdagság mulandó? De te nem hallgattál meg. Nem mondtam e, hogy a gazdagság háládatlan szolgál? De te nem akartad elhinni. És im a tapasztalás megmutatta, hogy nemcsak mulandó és háládatlan, hanem még emberölő is; mert ez mivelte azt, hogy most félve, remegve állsz itt. Nem mondtam-e, midőn oly gyakran tettél szemrehányást, a miért mondtam néked az igazat, hogy én inkább szeretlek, mint azok, a kik neked hízegőn beszélnek, hogy téged intve több érdeklődést tanusítok irántad, mint azok, kik csak szépet mondanak? Nem tettem-e hozzá azt is, hogy a barát sebzése nagyobb bizalmat érdemel, mint az ellenség ölése? Hogyha sebzéseimet elszenvedted volna, kedveskedéseik nem szülik néked ezt a halált, mert sebzéseim egészségre vezetnek, öléseik pedig okoztak gyógyíthatlan bajt. Hol vannak most pohárnokaid? hol azok, kik a sokaságot távolították el utadból, kik mindenütt és szüntelen dicséreted zengték? Menekültek, megtagadták barátságodat; mikor veszedelemben vagy, biztonságukat keresik. Nem így mi. Mi nem futottunk el, mikor kedvezőtlenül bántál velünk, és most hogy aláestél, körülveszünk, védelmezünk. Az egyház, a mely ellen harczoltál, keblét nyitja meg és befogad; a színházak, melyeknek annyi előnyt adtál, melyekért annyiszor gerjedtél fel ellenünk, elárultak és elvesztettek. Mi nem szüntünk meg néked mondani: Miért téssz így? Az egyház ellen dühöngsz és mélységbe rohansz; de nem tarthatott semmi vissza. A circusok, miután gazdagságodat elnyették, kést fentek ellened, és az egyház, mely oktalan haragodtól annyit szenvedett, oltalmazra siet.

Nem azért mondom ezeket, hogy lábbal tapossam azt, a ki elesett, hanem, hogy megóvjam a bukástól azokat, a kik még állanak; nem a megsebzett sebeit akarom fölszaggatni, hanem azoknak változatlan épségét biztosítani, a kik még nem sebeztek meg; nem a hullámokon hanyatottat akarom a tenger mélységébe alámeríteni, hanem tanítani azokat, a kik kedvező szél mellett hajóznak és őket a hajótöréstől megóvni. Hogyan lehetséges ez, ha nem gondolunk az emberi dolgok változandóságára. Hogyha attól ő félni tudott volna,

sohase lett volna áldozat, de miután nem tudott jobb lenni sem magától, sem mások által, ti kik gazdagságotokra vagytok kevélyek, legalább tanuljatok az ő szerencsétlenségéből, mert semmi sem oly bizonytalan, mint az emberi dolgok. Bármiképp is akarjuk kifejezni, hogy mily csekély valami azok, mindig kevesebbet mondunk az igazságnál; mondjuk füstnek, pehelynek, álomnak vagy akár tavaszvirágoknak, mondjuk bármi egyébnek, azok oly mulandók és a semminél is semmiebbek. Eléggé láthatjuk az ő példájából, hogy semmiségük mellett, még veszedelemmel is környeznek. Ki emelkedett magasabbra, mint ő? Nem mult-e felül gazdagságban mindeneket? Nem jutott-e a legnagyobb méltóságokra? Nem félt-e, nem reszketett-e tőle a világ? S ime, mivé lett! Szerencsétlenebb, mint egy fogoly, szájalomra méltóbb, mint egy rabszolga, nyomorultabb mint egy éhségemésztette szegény, mindennap látva az ellenne élesített kardokat, a mélységet, a vesztőhelyet, megjelenését halálának; azt sem tudja már, hogy valaha élvezte ama szerencsét; sőt világosságot se látnak szemei; nappal is sötét éjszakába temetve, e falak közé bebörtönözve, minden látástól meg van fosztva. De minden igyekezetem mellett is, nem tárhatom fel szavakban előttetek annak szenvedéseit, ki minden órán azt várja, hogy darabokra tépik. Ah de mi szükség is van itt beszédre, mikor kinjairól ő maga nyújtott képet? Mikor tegnap a katonák a palotából jöttek, hogy erőszakkal elvigyék, mikor futott, hogy menedéket találjon a szent edények mellett, arca ólomszínű volt és még most is halott halovány; fogai összeverődtek, egész testében remegett, hangja elakadt, nyelve megbénuult, s mindez eléggé mutatta, hogy lelke meg volt dermedve. Nem azért mondom ezeket, hogy szerencsétlenségén tapossak, hanem hogy lelketeket megindítsam, hogy szájalomra gerjeszszetek, hogy elégedjete meg azzal a büntetéssel, melyet már szenvedett.

Tudom, hogy vannak köztünk könnyörtelen szívek, hogy még engem is gáncsolnak, hogy az oltárnál fogadtam; hogy ezeknek keményszívűségére hassak, ezért tártam fel szenvedéseit. Mert mond kedves felebarátom, miért indulsz föl? Azért, feleled, mert a ki folyton harczolt az egyház ellen, az talált menedéket abban. De éppen ezért kell mindenek felett Istent dicsőíteni, hogy megengedte, hogy a ki ily nagy szükségbe jutott, megtanulja ismerni az egyház hatalmát és jóságát; hatalmát, mert az ellene folytatott harczok voltak azok, melyek oly nagy válságot idéztek elé; jóságát, mert üldözései ellenére is az egyház most pajzsával fedezi, szárnyai alá fogadva, veszélyen kívül helyezte; az egyház nem akar a multban elkövetett dolgokra

emlékezni és keblét neki megnyitotta annyi gyöngédséggel. Ez a legszebb diadaljelvény, a legfényesebb győzelem, ez eszökre téríti a pogányokat, s megszégyeníti még a zsidókat is; az egyház a legfénylőbb arcot mutatja, hogy a mikor kezében van ellensége, annak életét megkíméli, mikor azt mindenki elhagyja, mikor teljesen egyedül áll, mint gyöngéd anya, szentélyébe rejti, közbeveti magát az uralkodó haragja s a nép méltatlankodása és dühe ellen. Im ez az, mi az oltárt megtiszteli. Minő tisztesség, mondjátok, hogy egy elátkozott, egy telhetetlen rabló öleli az oltárt? Ne beszéljétek így ti, kik jól tudjátok, hogy a vétkes nő, az elátkozott s tisztátalan nő átkarolta Krisztus lábait, s nem hogy ezért Jézust szemrehányás érte volna, hanem csodálat és legnagyobb dicséret; mert a nő tisztátalansága nem mocskolta bé a Jézus tisztaságát, de a mocskok nélkül való embernek érintése megtisztította az elátkozott vétkes nőt. Ne emlékezz hát a bántalmakra, oh ember! Mi annak vagyunk szolgálai, a ki a kereszten azt mondta: „Bocsáss meg nekik, mert nem tudják mit cselekesznek.“ E menedékhelyet, mondjátok, le akarta rombolni törvényeivel és határozataival. De im a mostani helyzet értésére adta, hogy mit mivelt; ő maga az első, ki a tőle származott törvényt lerontotta, ő maga az egész világnak látványa lett, még hallgatása is beszél és mindeneknek azt mondja: Ne tegyetek oly dolgokat mint én, hogy ilyeneket ne szenvedjétek. Szerencsétlensége által tanít minket, és az oltárt most dicsőség veszi körül, az oltár most mindenkifelett félelmetesnek látszik, hogy a meglánczolt oroszlánt tartja fogva. Az uralkodó képe nemcsak az által látszik nagynak szemeink előtt, hogy a trónon bitor és drágakövekkel ékitve ül, hanem az által is, hogy barbárok hátrakötött kezekkel előtte leomlanak és lehajtják fejüket az ő hatalmas lábaihoz. Sietségtek, összejöveletekkel eléggé bizonyítjátok, hogy nem szükség titeket beszéddel győznöm meg. Mily szép látvány el*ttem, mily fényes gyülekezet! Oly sok nép, mint a mennyi a szent husvétii ünnepen seregel össze. A szerencsétlennel még hallgatagsága is hozzátok kiáltott s nyomorultságának szava erősebben hallatszott, mint trombita hangja. És ti lányok és asszonyok, elhagyva otthonotokat, ti férfiak a piacot, mind ide gyűltetek, hogy lássátok az emberi természetet saját gyöngeségétől legyőzve, az élet dolgainak hiábavalóságát meztelenségében odaállitva, hogy szemléljétek eme megbélyegzett homlokot, melyen tegnap még kevélység, a gazdagságnak e rendes kinyomata ült, s ma visszataszítóbb, mint egy ránczokkal borított öreg asszony arca, a nagyságnak minden jelét letörölte a szerencsétlenség róla. Mert ily ereje van e szerencsétlen

napnak. A ki fénylett, a ki mindeneket elhomályosított, ma a legutolsó az emberek között.

A gazdag, ki e templomba jött, egy nagy leczkét fog tanulni példájából. Látva a magasból aláesettet, ki izgalomban tartotta az egész földet, látva a félelemtől összehuzódottat félénkebbnek egy nyúlnál vagy békánál, látva szorosabban odakötve ez oszlophoz, mintha kötnék erős lánczok, a félelemtől odagyökerezetve, ijedtségtől, aggodalomtól remegve, alábszállítja, elnyomja szívében a kevély vágyakat, s az emberi dolgok felett elmélkedve, melyekről kell elmélkednie, távozik innen, miután tapasztalta annak igazságát, mit a szentírás eme és ezekhez hasonló szavai mondanak: „Minden test olyan, mint a fű és az embernek minden dicsősége, mint a fünek virága, megszárad a fű és annak virága elhull, és „Mint a fű hirtelen kivágnak és mint a zöldelő fű elszáradnak.“ „Az embernek napjai csak füst“. — A szegény pedig idejőve és e látványt szemlélve, nem érzi alacsonynak sorsát, nem átkozza nyomorultságát, hanem szegénységét áldja, mert biztos menedéke, vihartól ment kikötője, megingathatlan védőfala van, és százszor inkább elébb becsüli, hogy ott, abban a helyzetben maradjon, a hol van, semmint egy pillanatra élvezze mind e jókat, hogy következőleg még életét is fenyegetve lássa. Erzitek-e, hogy nem kis nyereség, a mit ez idemenekült ember nekünk mindnyájunknak, gazdagoknak és szegényeknek, alázatosoknak s hatalmasoknak, szolgálknak és szabadoknak tanít? érzitek-e, hogy mindenik úgy megy el, hogy magával viszi a gyógyszert, meggyógyúl magától ettől a látványtól?

Lecsendesültek-e szenvedélyeitek, szünt-e haragotok? eltávolítottam-e szívetekből az embertelen érzést, könyörületességre indítottalak-e? Ugy hiszem; ezt látom arcotokból és a szemeteiből folyó könnyekből. S miután a szikla termékeny földdé változott, adjuk neki arról a szeretet gyümölcsét, hajtsuk ki számára a könyörületesség arany kalászáit, boruljunk a császár lábaihoz, s még inkább, imádjuk Isten jóságát és kérjük, hogy szelidüljön a császár haragja, lágyuljon meg szíve, hogy így adjon néki teljes kegyelmet. S tényleg már azóta, hogy e szerencsétlen menedéket keresett e templomban, az uralkodó érzelmei nem kis mértékben változtak. Mert a mikor megtudta, hogy a vétkes e sérthetetlen helyre futott és a templom körül a sereg az ő tettei miatt lázongva, halálos büntetését kívánta, egy hosszú beszéddel igyekezett a katonák dühét visszatartani, azt mondván, hogy ne csak hibáira gondoljanak, hanem emlékezzenek arra is, mi jót tehetett, biztosítván, hogy ő maga hálával van iránta

a jóért, s más egyebekért pedig megbocsát mint embernek. S a mint azok mégis kiabálva és zajongva a megsértett császár bosszúállását követelték, fegyvereiket forgatva a vétkes halálát emlegették, könnyes szemekkel folytatta és a szent asztalra hivatkozott, melyhez a bűnös menekült, mely azt védi és így az ő lázongásukat is lecsillapította.

De a magunk részéről is tegyünk valamit. Mily megbocsátásra lesztek ti méltók, hogyha a fejedelem feledi a bántalmakat, melyeket szenvedett, s ti a kik ilyeneket nem szenvedtetek, mégis nagy haragot mutatnátok. Hogyan, ez ünnepélyes gyülekezetből kimenne, mernétek-e érinteni a mysteriumokat és elmondani azt az imát, a melyben így könyörgünk: „Bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk azoknak, a kik ellenünk vétkeztek“, mernétek-e, hogyha ti a vétek megbüntetését kívánjátok. Ő nagyon visszaélt hatalmával, ő titeket nagyon bántalmazott. Nem tagadjuk ezt. De a jelen pillanatban nem törvényt kell ülni, hanem könyörületesnek lenni, nem számot kell kérni, hanem emberiességet mutatni, nem vizsgálni, hanem megbocsátani, nem kárhozatni és büntetni, hanem kegyesnek lenni és kegyelmet gyakorolni. Az kell hát, hogy senki se égjen haragtól, s ne forrjon a gyűlölségtől, hanem inkább kérjük a könyörület Istenét, hogy hosszabítsa meg az ő életét, hogy mentse meg a haláltól, mely fenyegeti, hogy így bánhassa meg bűneit. Menjünk együttesen a kegyesszívű császárhoz és az egyház és oltára nevében kérjük, hogy adjon kegyelmet a szent asztalnál levő emez embernek. Az uralkodó meg fog érteni, meg fog hallgatni, és Isten, a ki felette van az uralkodónak, emberiességünket meg fogja nekünk fizetni és sokszorosán visszatéríteni. Mert a menyinyire elfordul a keményszívű, könyörtelen embertől és gyűlöli azt, éppen úgy szereti a résztvevőt, a szájalomérzőt; s ha az ilyen ember igaz, a legfénylőbb koronát adja néki; ha vétkes, vétkeit megbocsátja a felebarátja iránt mutatott jóságáért. „Mert irgalmasságot kívánok“, mondja ő, „és nem áldozatot“. Az szentírásnak minden lapján látjátok e szabályt, az mindig a könyörület által van, hogy a vétkes az ő bűneiből feloldozást nyer. Keressük hát mi is ezáltal a magunk számára, Isten jóságát, töröljük el vétkeinket és legyünk ékességére az egyháznak; ezért, a mint már mondottam, az uralkodó dicsérni fog, a népek tapsolni fognak s a föld legutolsó határán is bámulni fogják e város nagylelkűségét és jóságát, minden népek megismervén a mik történtek, ünnepelni fognak minket. És hogy biztosítsuk magunknak mind e jókat, boruljunk le, imádkozzunk, könyörögjünk, szabadítsuk meg

a foglyot, a menekültet, a kegyelemért esdeklőt a veszélyekből, melyek környezik, hogy nyerjük meg mi is a jövő jókat a mi urunk Jézus Krisztus szeretete és jósága által, a kinek dicséret, hatalom most és mindörökké, minden időben. Amen.

Ford. PÉTERFI DÁNES.

Egyháztörténelmi adatok.

CXXVIII.

Tanári beköszöntő 1702-ben.

Kolozsvári főiskolánkban az új tanárok székfoglalása a múlt százévekben is nagy ünnepélyességgel történt. Ily beköszöntő volt 1702. január 14-én is, midőn a külföldi akadémiákról haza érkezett Várfalvi Pálfi Zsigmond foglalta el az egyik tanáriszéket. Az iskola főnök azt írja a fasc. rer. Scholast. III. 92. lapon, hogy jan. 12. 13-án megtartatván a félévi közvizsga, 14-én Pálfi Zs. köszöntött be, szép érekekezést tartván „de Regimine vitae Hominis“. A minden rendű hallgatók többen voltak háromszáznál. Hat diák mint Graecia, Germania, Latium, Gallia, Polonia, és Sicilia küldöttje jelent meg. Mindenik diák az illető nemzet nyelvén és nemzeti viseletébe öltözve köszöntötte a tanárt. Az isk. főnök a többit, sajnálatunkra mellőzve, csak a székely saját dialectussában mondott humoros köszöntőjét írta le, melyet mi is érdekesnek tartunk szószerint közölni.

Isten adjjon jó nopot Kegjmetőknek édes illendő Tisztelendő, böcsülletvel öblittendő Papi és egjéb renden lévő Halgatóim! Nó. Az O Esztendőt mint valami o köntöst el rugtuk, ugjan megpendült és az Uj Esztendőnek első senghéje, ugy láttzik hogy bizony minnyájunknak öröme, vidámságára nem kitsid örömmel köszöntött bé közinkbe, mivel Tisz: Academicas Pálfi Sigmond Uramat Ö Kegjmet az ideghen helyekből, Országokból az sok fergeteges háboruságok közül mint valami O Esztendőből mi hejzánk jó egésségvel békességgel által hozta és jelenlétének öröme ez Uj Esztendőben uj esztendő béli aýandék helyett uj hüvel mint valami uj köntösvel uýittotta megh külső belső részeinket.

De azt hallottam édes Pérédicator Uraim megh hajdan Ifu Legény koromba, hogy négy részből áll bizony ez nagy roppantott Világh Eurépa, Asea, Afarkas s Améroka határozza meg, még is mind azon által ha szintén dél színű nap fényével kerestük volna is de még sem adhattak volna nekünk ez Világh dus szegeletkövei kedvesebb ajándokot, az tisztességves Deáksághi Tanolságnál, mert mindeneket az Bölcsességhez rendez és ighazghat, mellynek is az Deáksághi Tanolság szülő Anyya. Nem héjába rikoltotta volt amaz czifornyás Szollásnak Attya Cicero: Nihil est preestantius Literis;

Semmi nintsen hasznosabb a tisztességhes Deáksághi tanolságnál. Minnyájan azért ürülünk ritta, hogy az tisztességves Deáksághi tanolságnak edgyik méltó tagja Tisztölötös Academikas Pálffi Sigmond Uram ö kegyjme mi hejzánk érkezett, kinek hire eddighelé tsak füleink körül suhogott, mostan pedigh Szemünkkel is láttyuk és ottogyon ül la, az hélyes helyen a tziher mellett a' ponkon

Azért a jó Isten édes Tisztölötös Academikas Uram, az kegyjmed életét hajtsa megha számára és kegyjmed örökös jóvára és Ecclesianknak is épülésére és legh közelebb itt ez helyes helyen lévő Oskolának is jóvára és nekünk mindnyájunknak örömjnkre. S hát mégh az egész Nemes Székellységrh is édes Tiszteletes Academikas Uram köszinti kegyjmedet, és azt kívánnyák ö kegyjmek kegyjmednek, hogy ez Uj Esztendőnek is minden részeit mulathassa kegyjmed egésségvel, békességvel üdve-ségvel, föbbjoval, kevesebb bünnel, sok jó szerencsével, és éjrenkegyjmed többször is mászszor is sok Uj Esztendöket, mellyekben is adgjon az Isten kegyjmednek edgj nagy darab jó egésséget mind örökkön örökké Ugy la.

CXXIX.

N. Solymosi Koncz Boldizsár unitárius püspök testamentuma 1683. nov. 27-én.

Nagysolymosi Koncz Boldizsár, az erd. fejedelemség egyik leg-szomorúbb korszakában élt. Ez meglátszik a végrendeletén is, melyet itt közlünk. Koncz egyike volt a legkiválóbb unitárius püspököknek.

Éorók dicseőssegh á Terémpteó Istennek!

En N. Solymosi Koncz Boldisar & jollehét á mint eletemben, ugy halalom bannis nyeresegem az en megváltó Christusom; mindzaltal Esaias Profetatol Ezechias Királynak izent Istennek szavat magamhoz izentnek ismerve ez nagy erőtelense, emben, teszkek az ur neveben illyen rövid rendelest és test:mentumot. Mihelyest az én Istenem, en mindenem lelkemet romlando testemnek satorából mága örizó kezeben veszi, es az eletnek csomójaban beköti es édes flamat Balthasart es Leanyomat kis Annat el hagiom az halál miat azon:al az en Istenem után, legyenek Arva gyermekim Tutori é földön. Tiszteletes Almasi Mihaly Lector uram, azzal á kit Isten éo Kgtmenek tarsul keszittet, es Nemzetes Jarai Samuel uram edes feleségevel egygyütt, eo Kgtmeket kerem az urert. leg elsöbbenis arra legyen vigjazasok, hogy gyermekimet az Szent urnak felelmere tanicsák, es minden io erkölcsre, io utra igazgassak. Kicsin keves el hullandó iokrais (ha mi marad) visellyenek gondot, a mi megtarthato, marasztható, tarcsák szamokra; az mi veszendeo, nem allando, tegyek penze, és hozzaioik illendö modon abbol taplalliak, ruhazzak, szajokra, ha nevedeknekis ne bocsassak, minden haborgatok ellen otalmozzak, egy szoval Bölcs Sirak hagyasa szérent legyenek az Arvaknak Attyok gyaunant, hogy az magossagbelinek fiai leven, inkab szerettenessenek eo Felsegetol mint Anyyoktol. Ha penig az igaz iteletü

Isten óketis en utannam en utannam (igy) eretlen korokban kiszollittana é vilagbol, akkor fálaltathato iokbol Gyermeğim Tutori külön külön edgyik edgyik végyen ötven, ötven forint éreó iokat. A mi ezen felet marad, azokkal osztozzanak az két resz Attyafiak Varos törvénye szerent, igy mindazaltal, hogy elsőben az Colosvari unitaria Ecclesia az könyveimet, es irasimat vegye el, es azokbol mas senki ne osztozzék, mivel nagyobbara ugjan az Ecclesiaból vóttem volt. Az ket reszes Attyafiakis minekelette egymás között osztoznanak elsőben abból az Tordai unitaria Schola számára adjanak es deputalyanak Száz forintokot, az szegény unitárius Papoknak huszonötöt az szegény Lengyel Attyafiaknak huszonötöt. A nemes Varosrol Ispotalyrol, Toronyrol, s egyeb hazi szegenyekrólis el ne feletkezzenek. Ezt az Testamentumot irtam magam erőtlen kezemmel, de ep elmevel Anno 1683. die 27. 9 bris, magam hazamban csendesen, mellyel mint utolsoval akármikor ezelót szolasomban tótt szavaimot testamentumomat cassalom es csak ezt akarom, hogy meg allion, mellyet kezem irasaval, nevemnek alaja irasaval es pecsetemmelis megeróittek, az Eórók Istenis erősicse meg Amen.

Nagy Solymosi Konez Boldisar m. p. (P. H.)

Ugyan azon napon, es esztendőben indittatvan az Jacob Patriarcha peldaiatol, temettetésem felóllis teszkek ilyen rendelest. Mikor en az en nepem közze szamlaltatom Edes Gyermeğim Tutori legyenek utoiso tisztessegem Curatoriis, há elnek. Koporsomat be ne vonnyak. Dragab inget lepódet testemre ne adgjanak Vankost, kapezatis ne keszicsenek, hanem azokot, az mellyeket magam megszerzettem, tudgyak gyermeğim eléadni Mivel az Isten engemet ennyi esztendók alat igen lealazot, eltakarittatasomis legien igen alazatos. Egy praedicational tób ne legyen, de abbanis semmi dicseret ne foggjon, Oralás versiras el tavoztassek. Sirom, vermem, Balthasar K. N. Solymosi Battyám mellett legien. Kóveról kónyú az Temetőben fel-talalni. Valaki ez Testamentumomat meg nem tartya, az Isten ezén é vilagon meg sanyargassa erette, mert az en lelkem buzgo indu-lattiból kivanom, hogy ilyen es nem mas forma temetesem legjen.

N. Solymosi Konez Boldisar m. p. (P. H.)

Eredetije, melyből szórol szóra lemásoltatott, találtatik az unitar. status levéltárában fasc. A. 13.

Közli: BENCZÉDI GERGELY.

CXXX.

Az aranyostordai egyh.kör népesedési állása 1760.

Az aranyostordai unitárius egyházkör 1760 ik évi népesedési állásáról Uzoni Fosztó István a köri jegyzőkönyvbe következő bejegyzést irta:

Ezen aranyostordai egyházkörben 17. unitarius templom van,

egyen kívül mind kőből építve. Az 1760-ik évi őszszeírás szerint az egyes ekklesiákban a lelkek száma következő:

1. *Abrudbányán*, lélek szám 391; lelkész Bartha Mihály, torocz-koról; isk. rector: Vargyasi József, árkosi, állás nélküli (vacans) rector, Sárosi János, bölöni.

2. *Verespatakon*, l. sz. 252; lelkész Bakó István, bölöni; isk. rector Nagy György, laborfalvi; állás nélküli: Ujszékeli Mihály,

3. *T.-Sz.-györgyön*, l. sz. 974; lelkész Saárdi István, isk. rector: Kovács István, Ádámosrol.

4. *Toroczkon*, l. sz. 1500; lelkész Geyzanovics József, Polonus; isk. rector: Koncz Gergely, n. solymosi; leány tanító 30. évtől fogva: Mankodi Dániel.

5. *Csegezben*, l. sz. 299, lelkész: Fodor Ferencz; isk. rector: Jakó György, bágyoni.

6. *Várfalván*, l. sz. 397; lelkész: Sükei Mihály, korondi; iskola rector: Csokfalvi (Kamúthi Dániel.) bágyoni.

7. *Rákoson*. l. sz. 324, lelkész: Buzogány Mózes, ujszekeli; iskola rector: Pálfi Gergely, állás nélküli: Désfalvi János.

8. *Kövenden*, l. sz. 509. lelkész Almási Ádám. isk. rector: Máthé János, vargyasi; állás nélküli: Szóts János, egyházi ügyvéd, lengyel száműzettek között való.

9. *Bágyonban*, l. sz. 424, lelkész: Uzoní Fosztó István, bölöni; isk. rector: Koncz Mihály, kis solymosi.

10. *Sínfalván*, l. sz. 214, lelkész: Huszár József, Kolozsvárrol; isk. rector: Ferencz György, bölöni.

11. *Szímihályfalván*, l. sz. 136, lelkész: Tordátfalvi György; isk. rector: Ujszékeli Péter, bölöni.

12. *Tordán*, l. sz. 697, lelkész: Szótsi Miklós. Sz.-györgyről; rector: Nagy Mihály, Abrudbányáról; kántor: László Mihály, maksai.

13. *Szinden*, l. sz. 169. lelkész: Nagy Elek, nagy ajtai; isk. rector: Uzoní (Kömives) Sándor (aliás Szóts); állás nélküli Désfalvi János.

14. *Mészkon*. l. sz. 113. lelkész: Koncz Boldizsár, kis Solymosi; állás nélküli: Sz. Iványi Ferencz, bágyoni, egyh. ügyvéd; isk. rector: Vadadi Sámuel; állásnélküli: Pálfi Pál.

15. *Túr, és Komjantszege*, l. sz. 90. lelkész: Sz. Lászlai Miklos; isk. rector: Nagy András, bölöni.

16. *Alsó Járában*, l. sz. 124, lelkész: Sékely Ferencz; isk. rector: Veress Zsigmond, derzsi.

Közli: CSEGEZY LÁSZLÓ.

Í m a

özv Gál Zsigmondné, Jakab Agnes felett.¹

Nagyhatalmu Isten, élet és halál egyedüli ura, szerető édes Atyánk! mély részvéttel s egyszersmind megfélemlve állottunk meg e gyászokporsó mellett, melybe bár nem idő előtt jutott annak szomorú áldozata, az emberi rendes életkort tekintve; de mégis korán történt halála elhunyt keresztény nőtársunknak; mert a szeretet, mely őt övezte kedves gyermekei és unokái, valamint a jó testvérek s a nagykiterjedésű rokonság részéről, oly boldoggá tette őt, az élethez ragaszkodás lángját oly elevenen táplálta szívében, sőt magas korához képest egészségi állapota annyira kedvező volt, hogy az oly hirtelenül bekövetkezhető halálra közülünk senki sem gondolhatott s talán legkevésbé ő maga.

Annyival mélyebben érezzük oh felséges Isten, gyarló és erőtelen voltunkat s ama kezdetben kimondott ítélet minden perczen ránk nehezülhető súlyos voltát: *por vagy és porrá kell lenned!* s figyelmeztetőleg hangzik füleinkbe, mint minden hasonló alkalommal, úgy most is: *vigyázzatok, mert nem tudjátok mely órában jő el a ti uratok!* Ime Atyánk, Istenünk előttünk tiszteletben és közbecsülésben élt ker. nőtársunk, a te kedves leányod is remélhete magának s mi öneki szintén ígérheténk nemcsak napokat és heteket, hanem éveknek hosszú sorát is emberi számítás szerint s hittük, hogy azokat jóvoltodból el is nyerendi; de im mint borutlan égből lecsapó villámn, vagy mint a láthatár mosolygó derűjéből előtörő zivatar és sötét borulat rohanta meg őt a hirtelen-halált hozó gyilkos nyavalya, mely még csak annyi haladékot sem engedte neki, hogy búcsút vegyen azoktól a kedves gyermekeitől, kik a távolban értesülve a drága édes anya veszélyes állapotáról bár gyorsan sietve jöttek, mégis már csak a kiszenvedettet láthaták; s ki máskor oly mosolygó arcczal fogadá őket, most meghidegült tetem vala, az édes anya megszozott édes ölelése, szerető mosolya nélkül!

De mily édes vigasza lehet a kesergő gyermekek bánatos szívének az a tudat, hogy szívök fájdalmát, leverő keservét nemcsak önmaguk érzik, hordozzák, hanem részt veszünk abból mindnyájan, a kik e gyász hajlékban és udvaron megjelentünk. Érezzük és tudjuk mindnyájan, ki volt itten az elköltözött s minő helyet töltött bé a társadalomban! S midőn e kérdésre felelni akarok, s akarom

¹ Szentgerinczén 1897 febr. 8-án.

méltatni ethunyt nőatyánkfíának érdemeit, önkéntelenül s első sorban az édes anya képe magasul ki lelki szemeim előtt s abban a körben látom őt igazán nagynak, a melyből a mai téves irány, helytelen felfogás s talán a kényszerű helyzet leginkább el akarja távolítani a nőt, megfosztva őt eszményiségétől s oda helyezve a napi életforgatagos, anyagiás körébe, hogy ne legyen többé az, a mi volt s a minek lennie kell: *őrangyala életünknek s helyettese s földi képviselője a gondviselésnek*, hanem hogy legyen vetélytársunk az élet küzdő mezején a kenyérszerzésben s az életpályák után való futásunkban . . .

Igen oh Atyánk, Istenünk nagygyá tettet vala az elhunytat, mint anyát, mint egy boldog családi körnek őrangyalát s hogy megmutasd iránta való jószágodat, körülvetted kegyelmed gazdagságával. Adál neki szerető jó gyermekeket, mintha néki szólott volna amaz őszövet-ségi ígélet: *nagy nemzetiségnek anyjává teszek tégedet és megsokasítom a te magodat* s a kiket adtál azokat mind életben is megtartottad, hogy lássa őket egyenként fölnevekedni, mint a Libanon czedrusait s hogy teljék el szive a legszentebb örömmel, a mi e földön lehető, az édes anyai kebel fölemelő örömeivel, a mint egyenként elhelyezte s látta őket, mint lesznek a társadalom hasznosan munkáló tagjai, sőt kitűnőségei!

Kegyelmed gazdagsága volt őrajta az is, hogy szerető hű élet-társat adtál melléje, kivel harminczegy éven át megosztva örömet és bánatot, gyönyört és szenvedést, ha ottan-ottan az élet nehezebb viszonyai sulyosultak vállaikra, az egymásiránti szeretet megédesíté a keserőségeket is, és gyorsan tűnő felhő lett éltök egén a bánat és aggodalom. E mellett nagy erő forrása volt leányod-zivében a te benned élő és soha nem laukadó bizalom. Kedvelt és le'két megerősítő éneke vala: *Te benned biztunk eleitől fogva*; mert mint színed előtt járó profétád, úgy ő is *szereté uram a te házadat s a te dicsőséged hajlékának helyét* s mert ővét is hasonló vallásos szellemben növelé, méltán mondhatta: *én és az én házam népe dicsérjük az urat!*

Oh de Atyánk, Istenünk elhunyt ker. nőtársunknak is tapasztalnia kelle életében, hogy az örömet bánat s az édest keserű váltja fel gyors egymásutánban. Látá megnehezülni az időt feje felett, ni-dőn a jó és igazságos élettárs, még élete javakorában elköltözött ama hitünk szerénti szebb és dicsőbb hazába s az eddig megosztottan vitt terhek már csak az özvegy és gyöngé nő vállaira nehezültek. Méltán sohajthata fel ekkor ő is igaz fájdalomában: *megszűnt az én szívemnek öröme, siralomra fordult az én örömem*; és ismét: *elszakasztottad éntőlem oh uram* az én barátomat és társamat és az én ismerőim olyanok, mint a sötétség; mindazonáltal csak egy pillanatnyi volt a csüggedés, mert a kitől jött a csapás, a vigasztalást is nem sokára elküldötte; nemsokára ismét megzendült az Istenben való biz lom hangja: *Te benned biztunk eleitől foyva, uram te vottál hajlékunk minden időben . . . és te megmaradsz mindörökre . . .*

És ettől fogva újult erővel folyt a munka és kitartó küzdelem, míg a czél elérve s a rábizott munka bevégezve nem lőn . . .

Ezt követték majd a megnyugvás és lelki öröm napjai a bevégzett munka után, midőn mindenike az önállóságra jutott hálás gyermekeknek magához sohajtá a jó édes anyát elcsevegni a mult egyszerű s mégis édes emlékei felett . . . Majd ismét mindannyian otthagya otthonukat, megjelentek a mindig édes szülői hajlékban, unokák nagy seregétől kísérve. Mily boldogok valának ez órák! . . . mint feledték el hónapok, sőt évek terheit! . . .

És most mindennek vége van A szerető szív meghidegült, a fáradhatlan munkás kezek lelankadtak s a jó és balsorban egyaránt Istenben bizó nemes lélek a porhüvelyből elszállt s megtért alkotójához! Oh méltó a ti keservetek szerető gyermekei az elhunyt édes jó anyának s méltán keseregtek ti is, az elhunythoz fiui szeretettel ragaszkodó vők, nagyszámu unokák s a távolban is hőn érező jó testvérek s minden rokonok és szerető szivek; mert egy oly ritka édes anya, gyöngéd lelkületű anyós, nagyanya, testvér, rokon, a kit ti elvesztettetek, a ki mindenha disze volt nemének, hü leánya a honnak, buzgó hive anyaszentegyházának!! . . . Oh minden erő és vigasztalás Istene! küldj erőt és csepegtesd a vigasz balzsamát a megsebzett szivekre! Mond nekik, hogy a mily felejthetlen előttük, oly kedves volt előtted is; s mert szeretted őt, meghallgattad kérését s nem hagytad szenvedni hosszasan, hanem mint egy álommal vivéd őt magadhoz. Légy áldott oh Isten, hogy megengeded, hogy *legyen neki az ő hite szerént!* Ámen.

ÜRMÖSI KÁLMÁN.

A homorod-szentpáli unitárius egyház történelmi rajza.

Udvarhelymegyének az éjszaki részét átszelő Hargita-hegység-ből több völgyvonal indul ki, a melyek mindenikén kisebb-nagyobb folyó vagy patak lejt végig, délfelé sietve. Ilyen két folyó a belső és külső Homorod is, melyek a Hargitában tulajdonkép azon egy forrásból erednek, de vízvázasztó által kétfelé osztva, közel a fogarasi havasokig lenyúló két völgyön keresztül jutnak az Oltba.

A külső Homorod völgyének közepén és a folyó jobb partján fekszik Homorod-Szentpál, mely a vele egy völgyben fekvő székely faluk között nagyság és helyzet szerint legtekintélyesebb; valamennyihez képest mintegy központnak tekinthető.

E községnek nevezetes multja van, melynek fonalszájai visszavezetnek a római uralom alá.¹ a midőn H. Szt.-Pál a közelfekvő községeknek bizonyosan központja volt hadászati tekintetben, mert határában volt a római álló-tábor helye, mit még ma is az utazóknak mutogatni szoktak. A »szálas oldal« helyen felismerhető lovagló-iskolahely pedig bizonyítja, hogy itt későbbben is sok katonát tartottak, a midőn már H.-Szt.-Pál egyházi tekintetben is több községnek központja volt.

E községnek egyházi központiasága igazolva van az által, hogy a reformatio előtt Bágy, Recsenyéd és Homorod-Szent-Péter szomszédos falvak, sőt a két utóbbi még az unitarismus idejében is, bizonyos ideig hozzá tartoztak, a melyek tekintélyes plébániává egészítették ki. Itt volt a római castrum épületeiből átalakítva a Paulinusok hatalmas zárdája, honnan a községek keresztneve is kölcsönöztetett, a mennyiben a Szt. István korán innen szokás volt egyes falukat a szentek neveiről nevezni meg. Így a legtekintélyesebb apostol nevééről e községet, mint terjedelmes plébániát: Szent-Pálnak nevezték el.

A községet két főut három részre osztja, a mennyiben a brassói és kőhalmi utvonalak a felső végétől az alsóig nyulnak le és négy sor házat alakítanak benne, melyek közül a középen levő házsor a községnek középső, a két szélső sor pedig a másik két részét teszi. Ezeket egy másik megyei ut keresztbe szeli át, miért utczái állása szerint az egész falu közel kereszt alakot ölt.

A lakosok száma mintegy hétszázat tesz, kik közül 621 unitárius, a többiek különböző, u. m.: ev. ref., róm. kath., izr. és g. o.

¹ L. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. I. köt.

hitű felekezetekhez tartoznak. Ez öt felekezet közül egyházzal az ev. reformátusok bírnak. Az unitáriusok egyháza önálló, a reformátusoké fiók-egyházközség, mely utóbbi papi lakház és templom számára helyet 1739-ben a falutól kapott.¹ A r. katolikusok H.-Karácsorfalvához, az izraeliták Erdő-Szt.-Györgyhöz és a g. o. hitűek Daróczhoz tartoznak.

A brassói és kőhalmi utak válpontjánál, a legemelkedettebb helyen és a község fensikjén vannak építve az unitáriusok temploma és tornya, úgy a pap, mester és tanító lakházai s a diszes községi iskola, a melyek együtt egy kis egyházi várat alkotnak.

A község a reformatio áldásai és szorongató nehéz próbáiban elég korán részesült, mert az ev. ref. vallás itt tekintélyes hódításnak örvendett. Azonban a lakosoknak nagy része az unitarismushoz csatlakozott; bár e hitet vallók a nótáztatás bilincseivel is sújtva valának. A lutheri felekezetnek nyomait semmi sem hirdeti.

Az unitárius vallás alapját az egyházközségben a régi nemes és a történelemben is nevezetes szerepet vitt Kornis család vetette meg. Ezek közt elsőbben mint alapítót Kornis Mik'óst kell említeni, kinek művét folytatta és föntartotta a Mihály vajda által lefejeztetett Kornis Farkas.

A Kornis-családból H.-Szt.-Pálon utolsó unitárius volt Kornis Ferencz, a kit Pécsi Simonnal, mint sógorával való egyetértésért megnótáztak, birtokait lefoglalták, melyeknek egyik részét a buni Bethlen-család kapta fejedelmi ajándékkul, a másik felét pedig Kornis Margit, ki a Rhédeiek egyikéhez menvén férjhez, a homorod-szt.-páli unitárius Kornis-család megszűnt létezését.

A vallás miatt történt üldözések korszakában, midőn különösen Erdélyben az unitarismusnak menedéke nem volt, a Kornis-család több üldözött unitáriusnak nyújtott menhelyet, mindaddig, míg a család maga is hitének áldozatául esett. Sőt a becsületes és nagyságos nemes² Kornis urak hő pártolása a szükölködő hitsorsosok rendelkezésére³ mindig készen állott.

A Kornis-család a homorod-szent-páli unitárius egyház-község fejlődését nemcsak éber gonddal ápolta, hanem áldozatokkal is elősegítette. Ez áldozatokról tanuskodnak az unitárius egyház tornyában fenmaradt és 1542-ben öntött harangok, melyek közül a nagyobbban olvashatólag ez áll: *Nicolae Cornis. fecit fieri 1542.* A kisebbiken pedig szent János evangelista emlékére való szenteltetés van feljegyezve, így: *Sancte Johannes evangelistae 1542.* A harangok egyező alakja, a betűk és évszámok ugyanazon írásmódja, azon ércnek finomsága, melyből a harangok öntve vannak, a harangoknak öntésbeli erőteljessége, mind arra mutatnak, hogy azok egyszerre öntettek és a Kornis kegyuri ajándékából valók. Sőt a Kornis-család tekintélyes állása, az ország ügyeiben való hazafias részvéte

¹ Az unitárius egyházközség 21. sz. a. oklevél.

² Szalárdi János: Magyar krónikája.

³ Ser. Magvető XV. évf. 249. l.

kieszközölte, hogy az üldözések napjaiban is a szent-páli unitárius egyház fennállhatott és annak birtokában az ő ajándékaik megmaradtak. Kornis Ferencz nótáztatása után miként jutott az ő vagyona a Bethlenek birtokába, ezt azon kornak, melyben ő élt, szelleméből lehet megfejtteni Annyi bizonyos, hogy a míg Kornis Gáspárral a Kornis-családnak férfiágon magva szakadt,¹ addig az egykoru Bethlen és Rhédei családok unokái életben vannak, de a Kornisok vagyónát nem ők birják.

A Kornisok telepje: H. Szt.-Péter és Recsenyéd a szent-páli önálló unitárius egyházhoz tartoztak. Az elsőnek idetartozását a szájhagyomány tartotta fenn az utolsóét pedig tények bizonyítják, a melyek szerint 1715-ben a kettős egyház gondnoka Zolya volt Recsenyédről. Alatta épült a mostani mesteri ház. Ekkor a mester Literati volt.² A mint az egykoru homályos iratokból kivehető, a két egyház 1745-ben vált el és lett külön egyházzá, a midőn Árkosi András volt pap és az egyházhoz 472 hallgató tartozott.

A hallgatók száma a különválás után igen nagy ingadozásnak volt kitéve, annyira, hogy míg 1791-ben 394-et és 1793-ban 387-et tett, már 1795-ben csak 291 volt, 1827-ig újra 448-ra szaporodván. A gyors apadás és növekedés okát kikutatni ma lehetetlen.

A Kornis-család ajándéka volt a h.-szt.-páli unitárius egyházközségnek minden fekvő birtoka, mely újabb adományyal nem szaporodott. Az egyház levéltárában levő cserелеvelek szerint a belső telkek elcseréltettek külső birtokért. Ezen cserелеveleken kívül van egy „Conscriptio“ 1826-ból, melyben 34 hold és 602 □ öl fekvő birtok van összeírva, melyet ma a pap, mester és az egyház használnak. Az 1827-iki generalis visitatio is, melyet Körmöczi János püspöksége alatt tartottak, ugyanannyi birtokot talált, azt további hű felügyeletre bizva. Az egész birtokhoz a papi telek nagycbbítása czéljából 1864-ben a „docé“-kertet³ vásárolták meg. Az itt megnevezettek kivül más értékes oklevél az egyház levéltárában nem maradt fenn, mivel az 1700. körüli nagy éges mindeneket semmivé tett, az ezen idő előtti netalán volt jegyzőkönyvek is tűz martalékává lehettek. E miatt nem lehet e rajz is a kívánat szerinti teljes és e miatt több birtok létezését kimutatni nem lehet. Azonban az idézett generalis visitatio jegyzőkönyvében említés van téve egy 20 hold területű sovány legelőhelyről, melyet csak későbbben, midőn az erdő elpusztult, használtak legeltetőnek és mint ilyen, a birtokosok által használt közös legelőbe beleolvadt.

A Kornis-család tagjain kivül nagy ajándékot a homorod-szt.-páli egyház senkitől sem nyert. Sőt azoknak az elhalálózása után az egyház összes hivei veszik fel a gondozást és az egyház ügyeit együttesen vezetik, lassanként, de kitartóan fejlesztve. Úgy a szent-páli. mint a többi szomszéd községekben is azok, a kik urbéres

¹ Cserei Mihály historriája 79., 119. és 238. l.

² A mesteri ház egyik gerendáján olvasható.

³ Az unitárius egyházközség levéltárában 15. sz. a. oklevél.

telekkel bírtak, mind unitáriusok; mert a Kornis-család befolyása alatt a nép unitárius hitet vevén fel, későbbben sem tért más hitre. Sőt a nótázattal Kain-bélyeget nyert birtokokban a földesurak sem örömet lakván, azokat haszonbérlok és udvari tisztek kezelték, kik a saját vallásukra való általtérítéshez szükséges missióval és befolyással nem bírtak. Így a szent-páli unitárius hitközség híveinek áldozatkészségéből, az újabb időkig nagy befolyással bíró patronusok nélkül is, fentartotta magát, ékesen dicsérve alapítóinak jóvoltát és a hozzájuk való hű ragaszkodásnak elvitázhatatlan bizonyítékait adván.

A régebbi időben kik voltak ez egyházban papok és mesterrek, arról 1745 ig irás nem maradt fenn. Ez időtől kezdve

a) papok voltak:

Arkosi András 1745—1760-ig,

Komjátszegi József 1760—1780-ig,

Szombatfalvi Miklós 1780—1803-ig,

Baczó József 1803—1836-ig,

Barta Mózes 1836—1839-ig,

Sándor István 1839—1870-ig és e sorok írója 1870. óta.

b) Mesterek voltak:

Literati 1715. körül,

Tamási István 1746—1751-ig,

Dersi István 1751—1758-ig,

Elekes Ferencz 1758—1760-ig,

Nagy András 1760—1766-ig,

Sárdi István 1765—1803-ig,

Biás János 1803—1809-ig,

Pálfi Ádám 1809—1825-ig,

Hajós Mihály 1825—1829-ig,

Lövötei Elek 1829—1846-ig,

Tóth Ferencz 1846-tól 1884-ig, s jelenleg Szabó Mózes, kik közül a néptanítói teendők pontos és sikeres teljesítéséért az egyházi kormány többeket a „tiszteletes“ rang viselésére jogosított fel.

Homorodszentpál egyházi előjárói iránt mindig türelmes volt; mert a felemlített lelkészek mindnyájan itt haltak meg. A mesterek közül némelyiknek a jegyzőkönyvek tanúsága szerint volt zavart helyzetük, de azok is a tények szerint maguk okoztak önmaguknak kellemetlenséget.

A templom a reformatio előtti időkből maradt volt az egyháza; 1842-ben lebontották. A fala oly erős volt, hogy a lebontáshoz fátörő kosokat kellett csináltatni, miről ugy a jegyzőkönyvekben is van említés téve, mint azok is beszélnek, kik a lebontásnál munkások gyaránth voltak alkalmazva. E templomot nem épen azért bontották szét, mintha romlott volt volna, hanem mivel szűk és sötét is volt. Az ablakok keskeny góthivezetű alakja, az ajtó elhelyezése, a magas oltárhelyek és az ugynevezett sanctuarium mind azt bizonyítják, hogy itt hajdan a katholicizmus erős bástyában fészkelt. A templom ezen részeinek állása olyan volt, mint általában a szt. István korán

innen kevésse épült templomokról feljegyeztetett. E szerint a régi imahely az első keresztény templomok egyike lehetett. Az unitáriusok által használt ezen templomban volt egy fából készített és faragványokkal díszített korona, melynek készítéséhez 1807-ben inspector Szombatfalvi József ajándékozott 50 frtot.

Az új templom felépítéséhez az előkészületek 1839-ben kezdődtek. A kőfalat 1842-ben kezdték építeni és 1846-ban végezték be, amikor a pallér fizetésének utolsó részletét is (360) lefizették.¹ A belső felszerelés azonban 1859-ig tartott. E szerint a templom felépítésére mintegy husz év volt szükséges.

Az új templom építése a nagynevű Dimén Pál érdeme, ki ez egyházközség gondnokságát 1835-ben vette át, s 1848-ig megszakítás nélkül folytatta. Ez évben is azt életveszélyesen szenvedő állapotba való jutása miatt tette le.

Ugyanis Dimén Pál 1848-ban az új alkotmány és népszabadság emlékére szentelt népiünnep alkalmával kijövéen az istentiszteletről azon templomból, mely az ő vezetése alatt épült, egy örömlövést tett, mely reá nézve siralmassá és végzetessé vált; mert a puskasét-hányva magát, ennek darabjai az ő fejét megsebesítették, mi miatt életét ugyan közvetlen nem, eszméletét teljesen elvesztette, miért meg kellett szünni attól, hogy a közügy barátja és egyházának vezére legyen. A kettős öröm, hogy semmiből ily nagyszerű templomot előállíttathatott és abban a közhasználatnak való átadás után ily hamar, a hívő népek szabadságáért Isten oltáránál áldozhatott: megtörte életét. Így a még kevésse az előtt is mindenektel batorító ajak beszédelemmé elmúlt; a mindenekért munkálni tudó kezek megerőlenültek és a minden szépért dobogó szív kiegészett vulkánná lett. Utánna egy évig még özvegye a számadást megtartva, egyelőre segéd és helyettes, 1849-ben pedig rendes gondnok lett Dimén Zsigmond tkt. ur, ki nem csekélyebb buzgalommal és ügyszeretettel karolta fel a Dimén Pál kezéből kéréselt egyházi ügyet. Ő vette által Dimén Pál özvegyétől azon pénzt, mely az orgonára és korona elkészítésére egybe volt gyűjtve, a midőn nemsokára az utód feltevé a templom elődje homlokára a koronát, a templom építésének teljes bevezetésével.

A templom tizenhárom öl hosszú, öt öl széles és öt öl magas, iverzetesen stukaturos. Mind a két oldalon négy-négy és a keleti végén egy nagy, csaknem két ölnyi magas és fél öl széles ablakkal ellátva, világos és nyílt, mely nem mint más templomok a bemenetel után sötétet, — hanem — világot mutat.

Ritkítható e templom párja, mind acustikáját, mind egyszerűen szép, symmetricus berendezését véve tekintetbe. Az orgona a templomban nyolcz változatu; 1849-ben készítette a brassai híres orgonagyáros, Schneider József.

Az orgona festése, valamint a korona ékesítése is Pap Miklós művészt dicséri, ki e munkát 1859-ben végezte. Mindezek a templommal együtt összhangba illők, egyszerű és mégis elragadóan szépek.

¹ Az unitárius egyházközség jegyzőkönyve 1846.

A régi templommal egy időben tornyot is építettek. Annak azonban csak az alsó része maradt fenn, mely a keresztény vallással Erdélyben egyidős lehet és egészen 1826-ig fafedélzettel volt. Nem lehet kimutatni, hogy 1827-nél korábban az egyházközség torony építésre áldozott volna. Ekkor azonban¹ a tornyot négy öl fallal emelték fenőbebb és 7 ölnyi sugár magas tetőzettel látták el. A keleti oldala mellé van egész hozzá illően építve az új templom.

A torony építés költségének fedezése végett a Papcsere nevezetű erdőt adta el az egyház. De ebből pénzét csak akkor kapott apró részletekben, mikor már a templom is újra volt építve, mert az erdőt egy innen kiszármazott birtokos, Dimén Farkasnak az atyja: Dimén Zsigmond vevén meg és a vásárral nem levén szerencsés, utódai sok per és kellemetlenség után szabadulhattak a vásár által rájuk szabott teheről, az egyház pedig a perlekedéssel járt kellemetlenségtől. A sok admonitio-, introductio- és certificationak nem volt sem vége, sem hossza. A tornyot e szerént, mely ma is az 1828-ban kapott alakban áll tisztán a hivek áldozatkészsége által volt lehetséges felépíteni, annál inkább, mert a megye jövedelme akkor 99 frt 91 krnál több nem volt.² A torony déli oldalára I. kor. VIII. 6. verse van felírva, az egy Istent vallók tulajdonát hirdetve. E toronyból hangzik ma is a Kornisok által ajándékozott diszes harangoknak elragadóan szép, mélabus hangja, — siratva a megboldogult ősokeket, kiknek az utókor hálás emlékezettel áldozik.

A templomot és tornyot cserefa léczből készített kerítés veszi körül, a mely az 1879. évben készült. A hozzá szükséges pénz bizonyos birtokosok által felajánlott kaszálóhelyek jövedelméből folyt be.

Az egyházközség gondozása alatt álló telkeken a pap és mester számára lakházakat legelsőbben mikor építettek, azt kipuhatolni nem lehet. A pap lakásáról 1827-ig a meglevő irományok és jegyzőkönyvekben nincs említés téve. Ezen évben a régi papi lakot új cserépfedél alá vették. Ezen régi ház helyett a jelenkori igényeknek megfelelő papi lakot 1872-ben építették. A mester számára 1715 ben készítettek házat.³

A népnevelés ez egyházközségben mindig virágzó állapotban volt. A községben élő bármily felekezethez tartozó gyermekek az unitárius iskolába jártak és pedig a régebbi időben fiúk és leányok azon egy épületbe. Azon növendékekért azonban, kik nem voltak unitáriusok, a mester ezen község pénztárából külön tandíjt kapott. Sőt midőn a növendékek száma igen nagy lett, az egyházközség 1855-ben önálló leányiskolat épített, a mely azonban e rendeltetés helyett, harangozó lakul szolgált 1875-ig, a mikor is a községi iskola létesítésével a község más lakot adván cserébe a harangozónak, átadatott a községnek, felsőbb helyben hagyással.

A népnevelés 1875-ben jegyzőkönyvi megállapodások és határozatok alapján⁴ községivé lett. Ekkor az unitárius egyház kimondotta,

¹—² Generális visitatio jkve. 1827.

³ E lakház egyik gerendáján az évszám.

⁴ I. egyházi jegyzőkönyveinket és a községi képv. testület jegyz. kvét.

hogy „Bár sajnálja miszerént az emberiség érdekében tett szolgálatait tovább nem folytathatja, de a korintói szavát hallva, szükségét látja annak, hogy a míg az egyház a nevelés érdekében csak hiányosan járhat el, adja át ezen ügy- és értelemben a szabadabban cselekedhető községnek a nevelést“. Így a község megvásárolt egy telket 400 osztrák forinttal, mely összeget kölcsönkép felvett az unitárius egyháztól és ezen megvásárolt telekből szakított ki harangozóí telket cserébe a volt harangozóí telekért, a melyen a régin meglevő épület helyett a községtől nyert anyagból új lakházat épített az egyház saját költségén. A harangozóí régi ház helyébe pedig 1878-ban felépült a díszes községi iskola. A községtől kapott telekhez Dimén Domokos és Máté Rebeka asszony 60 □ ölnyi részt sajátjukból ajándékoztak.

A h.-szent-páli egyházközség az építkezések hosszú során 1827-től 1878-ig átesvén, a jegyzőkönyvek hiányos adatai szerint is, a természetben fel nem számítható segélyen kívül is a szükséges 50,000 frtot áldozatkészsége teremtvén elő: bebizonyította egyfelől, hogy ön erején meg tud élni és másfelől, hogy a nemes Kornis családtól átvett fenti örökséget hiven fogja megőrizni. Az egyházközség tagjai múltjokban sok munka és áldozat árán váltották meg a szebb jövőt, kiérdemelve a rokon egyházak becstülését is.

Az egyházközség anya- és jegyzőkönyvei az 1770-dik év előtti időkből nem maradtak fenn. A legrégebb emberek ajkaikon él egy régi égés emlékezete, mely bizonynyal az akkor volt bizonyítékokat és történelmi adatul szolgálható irományokat megsemmisítette. Az 1770-ik évtől kezdve vannak vezetve az anya- és jegyzőkönyvek, de születés, halál és esketés vegyesen vannak azon egy könyvbe bevezetve. Az egyes eseteket külön feljegyezni 1780-ban Szombatfalvi Miklós pap kezdette. E kortól kezdve az anyakönyvek pontosan vannak vezetve. A jegyzőkönyvek azonban 1811-en innen levő évekről szólnak és a legújabb korig hiányosan vannak vezetve.

Ez okok miatt a levéltár hiányos, sőt a meglevő darabok számára sincs még alkalmas külön szekrény készítve, hanem az egyház községet érdeklő levelek sorozat (leltár) mellett a „megye ládájában“ vannak elhelyezve.

A levéltárban foglalt darabok közül legértékesebbek az újabb korban kelt adósságos kötlevelek és takarékpénztári könyvecskék, a melyek közül egyik ma egy olyan alapról szól, melynek kamatja 1872-től gyűlve, fele részben 1882-ön elkezdve a legszegényebb egyház tagok képéjének megváltására használandó, más fele részben pedig tőkésítendő. Címe: Egyed és Gábor-féle alap. Azok, kiknek az alapról a képéje fizetve lesz, minden oly évben, melyben képéjük megváltatott, egy az unitárius egyházközség védnöksége alatt álló könyvtár számára 17 o. é. krajczárt fognak fizetni kepe helyett. Ha valamikor kepe megváltásra nem lesz szükség, akkor a tőke más, de tisztán egyházi célra lesz fordítható.

A második takarékpénztári könyvecske oly alapról szól, mely 1873-ban tétélett, címe: Szabó és Elekes alap, melynek kamata 1883-ban fele részben oly egyének képéi törlesztésére lesz fordítandó,

a kiket az alapítók vagy utódaik megneveznek, a más felerészben pedig tőkésítendő, az ezen alaphól felmentett kepezők szintén 17 krt fizetnek a csak előbb említett czélra.

A harmadik takarékpénztári könyvecske és az ezzel kapcsolatos magtár kezelő jegyzőkönyv oly alapról szól, melyet az összes kepezők alapítottak kepe megváltásra 1873-ban, az ezen alappénz alapjának kamatjából bizonyos évek múlva ismét az egyes kepezők kepei töröltetnek, de azért az illető a kepefizetés alól nem lesz felmentve mindaddig, míg a községben bárki is kepeét fizet, hanem az alap javára tartozik a gondnoknál kepejét lefizetni. Ez alap magtáralapja keletkezett pénz alapjával egyidőben a kevésleg kepeét fizető gazdák által évenként kötelezésszerűleg 10 évig fizetett két-két kéve búza és zabból. Ezen alap már használatban van több évtől fogva, mely idő óta a kepe ezen alaphól fedezettett. Így Szent-Pálon, az elmaradó kepe közel nem létezik.

Egy másik takarékpénztári könyv igazolja, hogy van az egyháznak 500 frt nevelés-alapja is.

Ha az a kis alap, melyet a lelkesedés teremtett, az emberek kezei között nem semmisül meg, úgy Homorod Szent-Pálon a kepe állandósága 50 évig biztosítva, azután pedig teljesen fedezve van és lesz.

Ha a gondolat ezelőtt egy százzal születik, ma ez egyházban nem volna az egyesek vállain a kepefizetés.

A jó emberek között, egy mustármagnyi hiten is felépül isten országa.

EGYED FERENCZ.

Párisi levél.

Páris, 1897. jan.

(A lyoni conferentia. — Hivatalos látogatások a köztársaság elnökénél. — Stapfer
»La vie de Jesus-Christ« czimű művének utolsó kötete.)

Szerkesztő Úr!

A francia protestansok nagy összejövetele a liberalisoknak 1895-iki nimes-i felhívása s az orthodoxoknak az 1896-i sedani gyűlésen történt beléegyezése következtében végre megtartatott. Miután az előzményeket már ismertettem, azokra nem térek ismét vissza. Miután már mondtam, hogy a liberalisok nagy részének kevés reménye volt a lyoni conferentia sikeréhez, mert az orthodoxok közül sokan nem akarták a két párt közeledését, egyenesen rá térhetek a conferentia tárgyára, miséjére és eredményeire. S örvendek, hogy csakugyan eredményekre mutathatok.

A nîmes-i gyűlés ajánlatát a képviselők küldésére nézve elfogadták. Mindenik consistorium képviselőül egy lelkészt és egy világit küldött. S a ref. egyháznak 104. consistoriuma levén, összesen 208 követ jött össze Lyonban. Az egyháznak sohasem volt ekkora képvisellete gyűléseken. Huszonnégy év óta a francia protestansok két pártra voltak oszolva, liberalisok és orthodoxok annyira távol voltak egymástól, hogy gyakran mint ellenségek álltak egymással szemben. Hogyan fognának most közeledni egymáshoz? Talán a közeledés helyett még inkább eltávolodnak a heves viták következtében s egyik fél se tesz engedményt a másiknak? Így gondolkodtak és ettől féltek sokan. A pillanat komoly, ünnepélyes és aggodalmas volt. Kezdetől fogva egy örvendetes tény lett nyilvánvalóvá s az uralkodott aztán minden vitán s ez adta meg a jelleget, a béke és egyetértés jellegét. Az elnök választásnál a tulzó orthodoxok akartak egy kis cselt. Elhatározták volt, hogy azt a lelkészt viszik az elnökségre, ki a sedani hivatalos zsinaton elnökölt azelőtt pár hónappal, hogy megmutassák, hogy ők a helyzet urai. De észrevették, hogy jelöltjüket nem tudják diadalhoz juttatni, s nem is próbálták. A nagy többség, a mérsékelt

orthodoxok és liberalisok tényleg Puyroche-ban, a lyoni consistorium elnökében állapotok meg, hogy őt választják a conferantia elnökéül.

Senki se is volt alkalmasabb e hely betöltésére. Puyroche lelkész mérsékelt és széleslátókörű orthodox, elnöke egy consistoriumnak, melynek többsége liberalis s a melynek bizalmát és rokonszenvét bírja. Mintegy jelölve volt a békitő munkára. S megválasztott egyhangulag. Beszédében azt mondotta, hogy az őt ért tisztelet annak az egyetértésnek a nyilatkozata, mely a szivekben van. Ez egyetértés nyilvánult az alelnökök, egyik orthodox, másik liberalis, megválasztásánál is. A liberalis alelnök Bárá Schickler lett, kinek beszéde nagyon közrehatott a békés hajlamok erősítésére.

A következő ülés a különböző előterjesztések megvitatásával foglalkozott, melyek arra vonatkoztak, hogy egy szervezetet, egy hivatalos testületet alkossanak, mely képviselője legyen a protestánsoknak a kormányval szemben. El volt határozva, hogy ez előterjesztésekben minden hittani kérdést kerülni fognak. Ebben előre megegyezett egyik párt úgy, mint a másik. Testvéries egyetértésre akartak jutni, de fentartva a lelkiismereti szabadságot. Ennek tulajdonítandó, hogy a következő előterjesztés fogadtatott el: „A gyűlés a különböző nyilatkozatok után, melyek tétettek, a napi rendre tér és meghatározza, hogy azonnal ama gyakorlati eszközökről való tanácskozásokba kezd, melyek a testvéries egység megvalósítására a legalkalmasabbaknak látszanak, valamint ama módok előkészítésére, melyek útján a kormányval szemben közös képviselőt állíttassék“.

Hátramaradt annak meghatározása, hogy ez a képviselőt mi legyen. Ekkor felállott Jalabert jogtanár, egyike a legkitünőbb liberalis világi képviselőknél és egy erős beszédben felmutatta, hogy „a francia reformált egyház mindig presbyteri-zsinati volt és kívánta, hogy a gyűlés mondja ki, hogy a történelmi hagyományhoz hű marad és hogy a legfőbb cél, a melyre mindnyájan törekeshetnek, melyet mindnyájan akarnak elérni: az időszakonként összejövendő hivatalos zsinat, követe a múlt szabályait és a concordatumon alapuló törvényeket“. E beszéd nagy mértékben hozzájárult, hogy az orthodoxoknak még létező bizalmatlansága is eltűnjék. Minden oldalról tapsokkal fogadták és a gyűlés megszavazta az indítványt a következő formában: „A conferantia ünnepélyesen ki nyilvánítja, hogy ragaszkodik a presbyteri-zsinati rendszerhez, úgy a mint az a francia reformált egyház hagyományában lejött“. De könnyebb nyilatkozni, mint azt megvalósítani. A dolog, tényleg, úgy áll, hogy a mostani egyházszerződés az állammal egyesült, holott atyáink egyháza az államtól el volt

választva. A hivatalos zsinatok, mint azt ma kívánják, a concordatumi törvényben nincsenek megállapítva. Tehát egy új törvényre van szükség, hogy a hivatalos zsinat szabályszerűen működhessen. Tudni kell mindenekelőtt, hogy az állam vajon hajlandó-e ebbe beléegyezni és így értelemben törvényt hozni. Ez kétséges. A concordatumi törvény egy hivatalos testületről szól, mely a központi tanács. Ez az egyháznak képviselője a kormánnyal szemben. De ezt a testületet a kormány nevezi ki. Ezért, hogy az orthodoxok nem akarnak erről beszélni hallani, s hogy a liberálisok közül pedig sokan kívánják a reformot, azaz azt, hogy a központi tanácsot az egyház nevezze ki és ne az állam. Tehát a kérdés úgy állítottatott a lyoni conferentia elé, hogy az állam által kinevezett központi tanács alakíttassék át az egyház által választandó tanácscsá. Az orthodoxok azért nem akarják ezt, mert félnék, hogyha az állam a választásba beléegyezik, következőleg nem fogja még a hivatalos zsinatok működését se szentesíteni. Mindazonáltal a többség abban állapodott meg, hogy kérni fogja a központi tanácsnak az egyház által való választását. De akkor szakadás fog lenni a szigorú orthodoxok és a gyűlés többi tagjai között és az egyértésnek, mely eddig uralkodott, vége lesz. A mérsékelt és ifjú orthodoxok a liberálisokkal együtt azt kívánták, hogy a gyűlés szavazzon. Ezt az orthodox kisebbség nem akarta.

Ekkor a jobb oldal azzal az ajánlattal állott elé, hogy a liberálisok delegatioja és az orthodox hivatalos zsinat állandó bizottsága egyesüljenek és alkossanak egy képviselőtestületet, melynek legyenek rendes ülései, melynek legyen feladata a reformáltak jogainak és érdekeinek védelmezése, felhatalmaztatván, hogy a mikor szükségesnek itéli, hívjon össze a lyonihoz hasonló gyűléseket. Az egyház által választandó központi tanácsnak pártolói elfogadták ez ajánlatot, de javítással és szorosabb meghatározással. Minthogy kétségtelen, hogy az állam, politikai okokból nem hajlandó oly törvényt megszavaztatni, mely szentesítse a zsinatoknak hivatalos, időközönkénti összejöveteleit és minthogy mindenek megegyeznek abba, hogy a jelenlegi központi tanács az egyedüli jogos testület, mely előkészítheti az utat a hivatalos zsinathoz, a jobb oldal beléegyezett abba hogy a liberális delegatio és az orthodox zsinati állandó bizottság együttesen tanulmányozza a választás útján összeállítandó központi tanács kérdését. Az így megjavított előterjesztés egyhangulag elfogadtatott a következő szövegezésben:

„A conferentia a mi presbyteri-zsinati kormányzatunknak szabályszerű működését ohajtva, hogy előkészítse és siettesse a refor-

máltak családjának egyesítését, meghatározza, hogy a liberálisok delegatioja és az orthodox állandó zsinati bizottság jöjjenek össze időnként mint közös bizottság, tartsanak rendes üléseket és érezzék kötelességüknek a reformáltak családja jogainak és érdekeinek védelmét. Hogyha szükségesnek tartják, mindig hívhatnak össze a lyonihoz hasonló gyűlést. A legközelebbi összejövetelt, legkésőbb három éven belül kell megtartani.

Tekintve, hogy a választott központi tanács szervezete, a hivatalos zsinatokra való ohajjal, a gyűlés tagjai tekintélyes részének szemében nagyon előnyösnek látszik, de mert másfelől sok tag részéről komoly aggodalom emeltetett és a mondott tanács megválasztása módjára különbözők a vélemények — ohajtván a b'két határozataiban mindvégig megtartani, az egyetértést, mely a jelen pillanatig szerencsésen megvolt, megőrizni, — felhívja a vegyes bizottságot, melyet megalakított, hogy a választott tanács kérdését tanulmányozza.

Ohajtva, hogy maga a kérdés legyen tárgya a hivatalos zsinati egyházak tanácskozásainak, s a szabadelvű egyházak gyűléseiének; végül tekintve, hogy akár vegyes bizottság legyen, akár választott központi tanács a megalkotandó testület, — sohase téveszsze szem elől a czélt, a melynek érdekében a conferentia egyhangú határozatban nyilatkozott, a presbyteri-zsinati rendszernek elismerését“.

Ez volt a lyoni conferentia, mely annyi félelmet okozott a reformált egyház minden igaz barátjának szívében. A gyűlést békés szellem hatotta át és joggal viselte e nevet: „Testvéri conferentia“

Hogy vannak-e tényleges eredményei is a gyűlésnek az egymáshoz közeledésen és a békés szellemen kívül? erre né:ve azt mondhatni, hogy nem hozott meg mindent a gyűlés, a mit attól vártak. Némelyek sokkal több eredményt reméltek. De minden napnak meg van a maga munkája. Már az is valami, hogy a gyűlés megtartott. De a conferentia ennél többet is tett. Orthodoxok és liberálisok egyetértettek a hivatalos zsinatok helyreállítására. De ott van mindenekfelett az a fontos tény, mely megállítatott: az orthodox állandó zsinati bizottságnak és a liberális delegationnak koronként összejövele, hogy együttesen foglalkozzanak az egyház ügyeivel. Ez rendkívül fontos. Mert eddig ez a két bizottság egymással csak versengett, egyenetlenkedett. Remélni lehet, hogy most egyetértőleg tognak működni.

A francia protestansok most egyesült erővel küzdhetnek a kath. clericalismus és a politikai radicalismus ellenük alakult szövetekezei ellen. A jelen pillanatban Franciaországban kettőzött erővel

folytatják a támadásokat a protestansok ellen, kiket mindenféle hibákkal vádolnak. Dühöngnek a protestansok ellen jó tulajdonságaiért, erkölcsi értékükért és a szolgálatokért, melyeket a hazának tesznek. A mi liberális szellemünket gyűlöli az ő tekintélyi szellemük. Franciaország egyik végétől a másikig politikai egyének, a kik nem ismernek „sem Istent, sem Krisztust“ — ők mondják — azt kívánják, hogy a protestansok zárassanak ki a közhivatalokból. Ugy látszik, hogy a XIV.-ik Lajos idejét akarják visszaidézni. Mind e gyalázatosságoknak az előmozdítója és hirdetője a szégyenletes emlékű Boulanger tábornoknak egy régi párt hive. Semmiféle hazugságtól se irtózik, mindenféle gyalázatot rászór a protestansokra a megyékben tartott conferentiákon. S mint hogy egy sereg tudatlan ember követi, kik mindenre készek, lehetetlen neki felelni. Meg sem engedi az ellenmondást és a ki az igazság érdekében felszólal, lekiabáltatja. E minden erkölcsi értéknélküli politikus mellett vannak komolyabbak is, de protestans ügyekben egészen tudatlanok s minden vallási eszmének ellenségei, kik félreismerik a szabadságot s el akarnak nyomni minden vallást. Ez meg látszott a képviselőházban, mikor a madagascari ügyeket tárgyalták. Szerencsére a gondolkozó és értelmes emberek velünk vannak. Ez vigasztal minket a némelyek részéről dühöngő fanatizmus durvaságai ellenében.

Visszatérve a lyoni conferentiára, a lapok sokat irtak arról s kevés kivételével üdvözölték annak eredményeit.

A dissidens egyházak lapjai nem helyeselték a lyoni conferentiát. „L' Eglise libre“, az államtól különvált egyházak lapja esztelen dolognak mondja azt a törekvést, mely a liberálisok és orthodoxok közt egyetértést akar. A párisi consistoriumnak egy tagja nyilvánosan kifejezte helytelenítését. Egy külföldi lap is, az amsterdami „Refuge“ a többek közt ezt írta: „Hogy a farkasok a bárányokkal társulni kívánnak, ez természetes; de hogy a bárányok ezt a társulást elfogadják, ez nagyon veszedelmes. Az élet nem egyesülhet a halállal, anélkül, hogy ne kockáztassa magát“.

A párisi baptista egyháznak meg egyik vezére azt írta, hogy „a kibékülés a hazugság műve és hogy a lyoni conferentia szerencsétlen comédia“. De mindezek ellenére a lyoni conferentiának vannak eredményei.

De azt már én is kénytelen vagyok kijelenteni, hogy a lyoni egyhangú szavazatok mellett is a tulzó orthodoxok még nem fegyverkeztek le és hogy ők inkább azt ohajjtják, hogy a béke munkája ez előzményeknél megálljon. Mostmár keresik a különbségeket

és hajszásal magyarázatokba bocsátkoznak a conferentia határozatai felett. A montaubani facultásnak egy tanára, ki ott volt Lyonban és minden előterjesztést megszavazott, most „mély sajnálatát fejezi ki, hogy elésegítette a protestans radicalismus újra ébredését“. Nem sokat határoznak az ily igazolodások; s nem jönnek azok máshelyről csak a kisebbségtől és nem fejeznek ki egyebet, mint néhány embernek a haragját, kik nem hittek az egyház békéjében és azt nem akarták; kik azon a véleményen voltak, hogy hagyni kell a liberálizmust szépen meghalni és az orthodoxiát annak romjain diadalt ülni. De az a szellem, mely a conferentián nyilatkozott, tudni fogja, hogyan küzdjön minden ellenállás ellen.

— Minden uj évben az állami nagy testületek tisztelegni szoktak a köztársaság elnökénél. A különböző vallásfelekezetek is résztvesznek e hivatalos tisztelgésben. A protestans papságot a consistorium elnöke vezette és néhány szóban vonatkozást tett a körülményekre. Verner, a párisi consistorium elnöke tette e vonatkozást a protestansellenes viselkedésekre. Verner erre nézve ezeket mondotta: „Éngedtéssék meg, hogy az államfő előtt erélyesen tiltakozzunk ama gyalázatos vádak ellen, melyeket hazafiságunk ellen intéznek és hogy kifejezzük, hogy Franciaországnak nincsenek odaadóbb és jobb polgárai, mint a protestansok“. A köztársaság elnöke feleletében kijelentette, hogy „sem ő, sem senki az ő környezetében nem táplált kétséget soha amaz egyház hazafiságára nézve, melynek képviselőit maga előtt látja“. Azért idéztem e szavakat, mert Faure Félix jól ismeri a protestansokat, a kikkel Havréban, hol ő életének nagyobb részét töltötte, közelebbi összeköttetése volt és mindig rokonszenvvel és becsüléssel nyilatkozott róluk.

— Stapfer „Jézus élete“ munkájának második kötete megjelent e czim alatt: „Jesus Christ pendant son ministère“. Az első kötetet: „Jesus-Christ avant son ministère“ ismertettem. Ismertetni fogom ezt is, mely éppen oly érdekes, mint amaz.

CHARRUAUD D.

GYÖNGYMONDATOK.

(Ujkori íróktól.)

É v, É v s z a k. U j é v.

Az évek legkedvesebb jóakaróink: hoztak tegnap, hoznak ma, s így éljük mi, gyermekei legkedvesebb gondtalan életünket. S egyszer csak eszébe jut az éveknek, többé nem kedvezni; nem akarnak adni, s ahelyett vesznek el valamit ma, valamit holnap, — stb. *Göthe*.

Az idő ezt kívánja az embertől: Becsülj meg engemet, mert Isten is megbecsült engemet a maga dicsőségére s a te javadra! becsülj meg, engemet neked kölcsönözött, és nekie vissza kell adnód! becsülj meg engemet, mert ütött az óra, elvitt magával egy évet, s elviszen majd egy mást! becsülj meg engemet, mert üz engemet a másik idő! becsülj meg engemet, mert késedelem nélkül futok, és soha is hasztalanul nem jelenek meg! *Lamartine*.

Uj esztendő — patvarba uj!
Mind össze is csak fejelés.
A régi rosszból toldozá
Uj rosszat a gondviselés.
Hogy töltsen el, oh jémini!
Ezt a negyedfélszáz napot?

Arany J.

F a r s a n g.

Mentek a vigalomra, s nem gondoltok oda, hogy a nyomoton gyülekező báli csoport bámult külfénnyel bocsátkozik áruba — veletek együtt, felcizcomázottan: lidérezek! kiken még vérzik a szerelem nyoma! *Hugo Victor*.

A világ vigalmai oly virággyűjtemények, melyek magukhoz vonzák az állhatatlan pilléket, a kíváncsi méheket és a zummogó darázsokat. *id. Dumas S.*

F á j d a l o m.

A fájdalom féreg mely lassan-lassan, de nem fáradva, folyvást rág belől. *Petőfi*.

Van fájdalom, melyről csak a szem beszél, s miatta a szem helyett a szív könyez. *Jókai*.

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Az UNITÁRIUS SZÓSZÉK, egyházi beszédgyűjtemény. Magyarország ezer-éves fennállásának emlékére írták az unitárius lelkészek, szerkesztette Simó János sepsi-köröspataki lelkész 1896. 480 l. Egy ügyes gondolatnak ügyes kivitele e munka, melyért az írókat és szerkesztőt egyaránt méltó elismerés illeti meg. Kifogásolni valót tán több helyen lehetne találni a műben, melyek között legelső volna az, hogy a mű összeállításánál semmi elv sincs keresztül vive, de így is egy méltó alkotás ez a millennaris esztendő emlékére. Egyházi irodalmunk terén egy ilyen munka nagy nyereségnek tartható. Az egyéni felfogás és szabadság tán nem minden helyen nyilvánul egyaránt helyeslendő alakban, de ez annál hívebben tükrözi vissza papjaink felfogását és gondolkozás módját. Különös örömmel látjuk e műből is, hogy egyházunk nemcsak érzelmeiben és egyéneiben a legmagyarabb egyház, hanem annak nyelve és gondolkozás módja is a legmagyarosabb. Nyelvébe nem férközött még be a pesties írásmód, sem a sok mindenféle »izmus«, hanem csak itt-ott van egy kis eredeti siculianismus, mely nines is mindig hátrányára a műnek; gondolkozás módja pedig egyenes, őszinte, világos s csak néhol megy át a határozatlanságba vagy helytelen következtetésbe. Hittani álláspontjától eltekintve tán abban különbözik e mű más predikációs gyűjteménytől leginkább, hogy meg van szabadítva nagyobb részint mindazon ósdi sallangoktól, melyek a prédikációk olvasását annyira megnehezítik és az élettől annyira elválasztják, hogy élvezhetetlenekké lesznek. Egyházunk kicsiny volta és a testvér egyházak ellen-zenve e műnek nagyobb körben való elterjedését csaknem lehetetlenné teszik, azonban hacsak történelmi adatgyűjtemény gyanánt maradna is fenn, tisztos emlék lesz a millennaris esztendőből. Elolvasását minden higgadtan és komolyan gondolkozó embernek ajánljuk, mert egyén és család egyaránt nemes lelkesedést, szép és jó iránti szeretetet és helyes életirányt tanul belőle. (Gálfi.)

JÉKEY ALADÁR KÖLTEMÉNYEI. »Apró dalok« ezímen Jékey egy újabb kötetet bocsátott verseiből a közönség elé. (Nyom. Ajtai K. Albert Kolozsvárt). A napi sajtó a legkedvezőbbben fogadta. Méltán. Jékey verseiben forma-szépesség és tartalom a legszerencsésebb módon egyesülnek. Nem ontja a szót, de rövid soraiban messze terjedő kilátásokat nyit a léleknek. Költészete hajlik a borongós felé, de azért nem hat kinzólag; busongó, de soha sem világfájdalmas. Ismer víg hangot is nemes örömmel. Magyar érzés, magyar természet, magyar lélek nyilatkozik benne. Érti az élet visszáságait, de van hite, mely az ellentétek közt fentartja, melylyel kibékülést s összhangot keres. Tud imádkozni. Folyóiratunk egy pár szép hymnust közölt tőle. E kötet után jöhet a harmadik is nagyobb költeményeiből.

KÜLÖNFÉLÉK.

DR. GRÓF KUUN GÉZÁT, a magyar tudományosság e kiváló képviselőjét újabb kitüntetés érte. A finnországi finn-ugor tudós-társaság 1896. dec 2-án tartott ülésében tagjául választotta meg. Örömmel emlíjtük fel e megtisztelést, melyet alapvető történelmi és nyelvészeti munkásságával teljes mértékben kiérdemelt.

BUTLER EDE, a british muzeum hivatalnokja közelebről egy kézi könyvet adott ki a finn irodalomról. A jeles angol tudós előszeretettel tanulmányozza a turaniai nyelveket. A hetvenes években a magyar költőkből és írókból fordított és bocsátott közre két kötetet. A Kisfaludy-társaság e munkák megjelenése után azonnal tagjául is választotta. Butler a british muzeumban a magyar osztálynak a vezetője. Nyelvünket most is szorgalmasan műveli. A finn irodalom csak magyar tanulmányainak folytatása. Üdvözljük tisztelt barátunkat!

A MANCHESTERI THEOL. INTÉZET. A *Gordon* Sándor igazgatása alatt levő manchesteri unitárius papnevelő intézet egy nagy jóltevőjétől 50.000 frtot kapott. Az angol unitáriusok mind többet áldoznak ez intézet erősítésére is, mely oly hasznosan működik. A bibliai tanulmányok jutalmazására egy buzgó hitrokon 100 frtot ajánlott. A tanulók tanulmányaikban és a prédikálásban a legkedvezőbb eredményt mutatják fel. Teljesen odaadók, buzgók. A magyar unitáriusokkal való közösség érzetét bennök gondosan ápolja a nagy tudományú Gordon. Erős történelmi érzéke és meleg rokonszenve indítja erre. Az intézet mellette jeles erőt nyert J. E. Manningben, ki előbb swanseai lelkész volt s theológiát Németországon is hallgatott.

IDEGEN SZÓK HELYESÍRÁSA. A „Kisfaludy-Társaság“ febr. 7-én tartott nagygyűlésén Gyulay Pál elnöki megnyitójában a szépprózát tárgyalva, hibáztatja az idegen szók használatát, melyeknek nagy részét el lehetne kerülni, s hibáztatja méginkább, hogy a széppróza „kezdi elfogadni némely hirtelen fertelmes helyesírását, s az idegen szót, legyen az görög, latin, német, francia vagy angol, magyarosan írja. Már Kazinczy azt tanácsolta az íróknak, hogy idegen szót, ha nem vált magyarrrá, az illető nyelv helyesírása szerint kell írni. Ez elvet fogadta el az akadémia is. De ezt már meghaladott álláspontnak hajlandók tekinteni, széppróza íróink is azt hiszik, hogy így magyarosabbak, pedig csak elősegítik a kevert nyelv terjedését s gyöngítik a nyelv-érzéket“. E nyilatkozat csak megerősíti azt a módot, melyet mi az idegen szók írására nézve mindig követtünk.

MELANCHTHON SZÜLETÉSÉNEK NÉGYSZÁZÉVI FORDULÓJÁT Németországban és hazánkban nagy ünnepélyességgel tartották meg az ág. ev. hívek. A reformatio emez egyik nagy alakjának, kit a mi Dávid Ferenczünk is, mint a wittenbergi egyetem hallgatója 1545–46. személyesen ismert, itt közöljük főbb életrajzi adatait:

Melanchthon Fülöp született 1497. febr. 16-án Bretten városkában, a rajnai Pfalczban. Atyja Schwarczerd György, nagyhírű s derék fegyverműves volt. Első tanítója Hungarus János, ki iránt gyermeki szeretettel viseltetett; ki viszont 5t úgy szerette, mintha fia lett volna. Később a híres phorczeimi iskolába került, hol nagybátyja Reuchlin tudós humanista könyvekkel látta el gazdagon s német hangzású nevét, akkori szokás szerint, Melanchthonra változtatta. 1505-ben a heidelbergi és 1512-ben a tübingai egyetemen tanult s 1514-ben, 17 éves korában, maga is tartott már — mint magister philosophiae — előadásokat.

Reuchlin tanácsára a wittenbergi egyetemre hivatott meg, hol a görög nyelv tanszékét foglalta el; 1518 augusztus 29-én tartotta beköszöntőjét, nemzetének új tavaszt hirdetve, mely a tudományok mivéléséből fog reá virradni. Itt ismerkedett meg Lutherrel, kivel 27 évig a legbensőbb barátságban élt, egymást kiegészítve; egyik a másiknak nélkülözhetlenné vált, miként Mózes és Aron, Schiller és Göthe egymásnak.

Melanchthonnak kiváló része volt az ágostai egyház megalapításában és szervezésében egyfelől, másfelől pedig tanári működésével s tudományos dolgozataival, nevezetesen tankönyveivel igazán megérdemelte a „praeceptor Germaniae“ nevet. A biblia fordításánál is nagy segítségére volt Luthernek; az Agostában felolvasott hitvallásnak ő volt a szerzője. Több mint 7000 levelet irt, melyekből Magyarországnak is jutott számosnál számosabb s csak hazánkból 400 tanítványa volt, kik mindmegannyi terjesztői lettek a reformatiónak és előmozdítói az iskolaügynek.

1520. a wittenbergi polgármester leányát Krapp Katalint vette nőül, kivel nagyon boldog, négy gyermekkel megáldott családi életet élt. Melanchthon nagy lelke gyöngye, beteges testben lakozott s életének utolsó éveiben sokat szenvedett testileg, különösen pedig lelkileg a túlbuzgó, betűimádó hittudósoktól, elannyira, hogy legforróbb óhajtása volt megszabadulni a „rabies theologorumtól“ a hittudósok dühétől. De mitsem szeretett volna azért inkább mint azt, „vajha a Krisztus egyházai egyetértenének!“ Meghalt 1560. ápril 19-én. Halála előtt kevéssel kérdezték övét: Atyánk óhajtasz e még valamit? mire azt válaszolá: „Semmit, csak a mennyet!“

AZ ANGOL UNITÁRIUSOK INDIAI MISSIÓJA. A brit és külföldi unitárius társulat jan. ban tartott választmányi ülésén jelentés tétetett az indiai missioi alapról. Ez alapot múlt év jul. 1-én kezdték gyűjteni és már csaknem 10,000 frt gyűlt össze. Az első adakozó egymaga 5000 forintot adott. — Mikor áldoznak nálunk vallásos czélra ily összegeket bár itthoni czélokra, égető szükségekre, melyek azt megkivánák! — A választmány a missiot főleg hindú tanulók segítézőse

által akarja gyakorolni. Jelenleg is az oxfordi theol. akadémián van egy hindú ifjú. Ez Pramatha Lal *Sen*, a Brahmo-Somaj kitűnő volt vezérének, Keshub Chunder *Sen*-nek unokaöccse. Jövő évre a Brahmo-Somaj calcuttai bizottsága egy új tanulótl jelöl. Ezen kívül még egy más ifjú is jön a theol. akadémiára, Dr. Ahmed *Shah*, ki az indiai szabadelvű, előrehaladó mohamedánok pártjához tartozik. Az akadémia választmánya is örömmel fogadja e külföldi tanulókat, mert „a magyar tanulókkal kedvező tapasztalatokat tett s újabban is tanúbizonyosságát látták annak, hogy Magyarország liberalis egyházai mennyire becsülik a theol. akadémia munkáját“. A brit és külföldi unitárius társulatnak jelenleg egy küldöttje, Harwood lelkész felolvasásokat tart Indiában. Az ott uralkodó járvány megnehezíti ugyan munkáját. De Harwood lelkész nemes elszántással végzi a rábizott feladatot. A múlt év november hónapjában indult el Londonból s dec. 4-én érkezett Bombaybe; onnan Baroda, Indore, Ahmedabad, Agra, Delhi, Lucknow, s más városokon keresztül, hol mindenütt felolvasást tartott, Calcuttába ment. Folyó évi jan. 3-án a Kashi fensik nagyobb helységeit látogatta meg. Innen ismét visszatért Calcuttába hogy részt vegyen a Brahmo Somaj egyházak évi közgyűlésén. Meg fog látogatni még több várost, s utolsó megálló helye Madras lesz, hol pár hetet szándékszik tölteni. Mártiusban átmegy Ceylonba is, a hol missiói utját végezni fogja. Mindenütt sok rokon gondolkozóra talál, mindenfelől nagy szivességgel fogadják. Eddigi tapasztalata arról győzte meg, hogy az unitárius indiai missio helyes vállalat. Több oknál fogva, melyet a társulatnak annak idején tudomására hoz, az unitárius kereszténységnek Indiában sokkal nagyobb kilátásai vannak, mint sokan képzelik.

1597—1697—1797. Három nevezetes időpont e három esztendő egyházunk történetében és egyházunk jeleseinek életében.

1597. november 24-én halt meg *Enyedi György*, a legtudósabb unitárius püspök. A főtérről az Óvárba bemenőleg jobbra eső szöglet-házban, az unitárius eklézsia akkori házában tölté munkás és áldásos életének utolsó napjait. Innen járt be az óvári főiskolába, nevelni az ifjúságot a tudományokban s oktatni őket a hitbuzgóságra és áldozatkésziségre. Nehéz idők jártak akkor! A Báthory Zsigmond jezsuita politikájából kitört a vihar, temető-talpából rázta meg Erdélyt s mindazon korszakos alkotásokat, melyek János Zsigmond válságos idejéből még fönmaradtak. Enyedi György nem volt tétlen szemlélője ez eseményeknek, bizonyítja prédikációi, melyek élénken visszatükrözik azon honfibut és aggodalmakat, melyek a gyermekkirály könnyelmű tettein a főpásztor lelkében támadtak. Nem érte meg Erdély bukását. Mielőtt Mihály vajda és Básta György, a római császár és római pápa nevében gondviselő kormányuk alá vették az eretnek országot, elköltözött Enyedi az örökös nyugalom hazájába. Egyháza két emlékjelt állított ma már ismeretlen sirja fölé, egyiket márványból, a másikat rézből s mindkét emlékre aranyos betűkkel vésték föl a nagy férfiú érdemeit. Mind a két emléket megsemmisítette az idő; de soká fenn fog állani még ama másik, sem márványból, sem érczből emelt hatalmas momentum, melyet Enyedi György a szentháromság-vitató bibliai helyek mélyelmű

magyarázatával állított fel magának. E korszakalkotó munkát Báthory Zsigmond idejében hóhérkéz égette meg; de feltámadt hamvából s négykiadást érve magyarul és latinul, száz éven keresztül szolgált cél pontjául a bel- és külföldi orthodox tudósok tehetetlen ostromának, mig nem egész irodalmat támasztva, az elvetett mag kikelt és az Enyedi könyvében foglalt eszmék uj hazára letek északon és nyugaton; sőt a tengeren is átkelve, hálás otthont találtak Angliában és Amerikában.

Enyedi György halálának 100 éves fordulója, — az 1697-ik év is nevezetes egyházunk történetében. Ebben az évben kezd meg működését az unitáriusok *második kolozsvári sajtója*, melyet 1696-ban hoztattak külföldről. Négy évvel az előtt még volt okuk így panaszolni: „Religióinkban való gyarapodásra, abban való erősítettésekre való írásokat, kisdedeknek tanulására való catechesiseket, templomokban mondatni szokott énekeket kinyomtatni nem szabad; melynél mi lehessen nagyobb útreligio elapadására, akárki megítélheti“. Most hogy a rég érzett szükségét pótolhatták, legelőbb is énekes könyveket, azután catechesist s iskolai tankönyveket nyomattak. Nyomdájuk úgy látszik, Lengyel Andrásné házában volt felállítva, mert az 1697. tavaszán Kolozsvárt pusztító nagy tűzvész nem árthatott neki. Legégett az iskola, a piaci templom s a plehánia során levő többi épület, úgy hogy ismét felépítésükre a hollandiak segélyéhez kellett folyamodni; de a nyomda megszakítás nélkül működött, a kurucz mozgalmak idejéig több éven keresztül. A kiadott munkák közül legnevezetesebb, Enyedi György nagyművének méltó utóda, Petriyevity-Horváth Ferencz kitünő védőirata: *Apologia Fratrum Unitariorum*.

1797., Enyedi György halálának kétszáz éves fordulója is nevezetes időpont egyházunk életében. Uj életkedv és uj remények támadtak. A francia forradalomnak Európaszerte elterjedt eszméi a felvilágosodás hajnalát hirdették s uj eget és uj földet ígértek. Ez év lázas munkában találta az unitárius egyházat. Felépítették már uj templomukat, mely impozáns boltozata alá az egész város közönségét befogadhatta volna. És épülőben volt e templom hűséges támogatója, a főiskola is, mely a hit melegét a tudomány világával volt hivatva élesztgetni. — Távolság s sürgő-forgó élettől a székelgyűlés egyik kisdéd falujában, ez év szeptember havában született *Aranyos-Rákosi Székely Sándor*. Ki volt Székely Sándor; mint jelöl ki egy negyed századdal később egészen uj irányt a magyar nemzeties költészetnek, — sok volna itt elmondani. Ugy értesültünk, a budapesti tudomány-egyetem egyik nagy tudomány tanárának kimerítő tanulmánya áll készen a magyar irodalom ez uttörő bajnokáról. Vajha még ez év folyamán napvilágra bocsátaná, hogy legalább e kegyeletes megemlékezés méltó emlékjelül szolgálhatna a jeles költő százéves fordulójának. (K. F.)

TANÁRI VIZSGA. *Gálffy* Lőrincz barátunk, ki az oxfordi theol. akadémián tanult, s jelenleg főiskolánknál theol. és gymn. tárgyakat tanít, a tanári szakvizsgát a latin és görög nyelvekből a helybeli Ferencz-József-egyetemen letette, s így az országos törvény által megkivánt minősültséget is megszerezte. Üdvözljük és hiszszük, hogy jeles tanerőt nyer benne az intézet s állását sikeres munkássággal fogja betölteni.

HELYREIGAZÍTÁS. T. Szerkesztőség! A „Keresztény Magvető“-ben egy kis helyet kérek helyreigazító soraimnak.

E becses folyóirat múlt évi 6. füzeté 313 és 314. oldalain a közelebbi főtanácsi elintézet ügyekről tudósító —I. —N. a segélyek kiosztását felemlítve, ezt írja: „kapcsolatban tárgyaltatott Maroskőr azon indítványa, hogy miután az állam a tanítói fizetések kiegészítéséről gondoskodott, a tanítók ne kapjanak többé a br. Baldácsy-alapból segélyt. Az indítvány kényes természeténél fogva visszadatott az E. K. Tanácsnak újabb javaslattételre, a mi nagyon tapintatos intézkedés, mert hiszen az állam a papok fizetésének rendezéséről is gondoskodik és így ellenkeznék az alapítvány természetével, hogy annak jövedelme csupán a papok és egyházak részére — a tanítók kizárásával — lefoglaltassék, mintha bizony szegény, de buzgó tanító többé nem léteznék!”

Engedje meg tudósító, hogy e sorokban foglalt gyanúsítását s tévedését pár szóban helyreigazítsam s megvilágítsam. Maroskőr indítványa éppen nem az, hogy a br. Baldácsi protestáns alapítvány jövedelme csupán a papok és egyházak részére a szegény és buzgó tanítók kizárásával lefoglaltassék, hanem az, hogy ebből ne adassék nekik semmi fizetés gyanánt, mert ez egyfelől ellenkezik az alapító saját intézkedésével, másfelől beszámittatik némely tanítók törzsfizetésébe és ennek hozzászámításával egészíti ki az állam tanítóink fizetését 400 frtra s így végeredményében a br. Baldácsi prot. alapítvány nem a szegény tanítókat, hanem közvetve magát az állampénztárát segíjezi. Szóval: az az intentioja a maroskőri indítványnak, hogy egyes helyeken a tanítói törzsfizetésbe tévesen felvett Baldácsi-féle segélyek kellő eljárással leirassanak s megfelelő összegben az állam által pótoltassanak. Ehhez az állam kormánya is készséggel hozzájárulna, annyival inkább, mert kötelessége felügyelni arra, hogy az alapítók szándéka teljesíthessék.

Hogy pedig a kör indítványa — tudósító szerint: „ellenkeznék az alapítvány természetével“ s „kényes természeténél fogva visszaadott az E. K. Tanácsnak újabb javaslattételre, a mi nagyon tapintatos intézkedés,“ erre nézve feleletül legyen elég idéznem szószerint ugyan csak a „Keresztény Magvető“ 1886 évi folyama 5. füz. 292. oldalán olvasható tudósítását —i-nek, az azon évi főtanácsi ügyekről: „(16) A br. Baldácsi alapítvány ez évben folyóvá tétetvén, a Főtanács 25.—1886. sz. a. a mi egyházunknak jutott részletre nézve az alapítólevél alapján azt a szabályzatot állította meg, hogy 6%-a „br. Baldácsi házi-alay“ kezelési költség fedezése s az ekklák időközi segélyezhetése céljából tőkésíthessék. A fennmaradó összeg $\frac{1}{4}$ -de adassék a püspökségnek; $\frac{1}{4}$ ujonnan alapuló és szegény ekkláknak; $\frac{1}{4}$ gyengébben javadalmazott lelkészeknek és $\frac{1}{4}$ belső emberek özvegyeinek és árváinak.“

Igy áll a dolog valósággal. Kérdem, nem az igazsággal, az alapítvány természetével megegyezőleg szándékozik-e a maroskőri indítvány az ügyet elintéztetni? Kérdem nem lett volna-e méltányos csupán lelkészi szempontból is felszólalni ez ügyben, minthogy eleitől fogva a gyengébben javadalmazott lelkészek $\frac{1}{4}$ illetményéből adatott s adatik most is tanítói fizetésre, de soha sem a többi negyedekekből? S kérdem,

szabad-e tudósítónak ezek szerint a tanítók kizárásával gyanusítani bárkit vagy éppen az indítványozó kört is? Itélje meg a t. olvasó.

Különben béke velünk! *Kelemen Albert* maroskőri esperes.

*

Az esperes úr csak állítja, de nem mutatja ki, hogy miben áll a tudósító „gyanusítása és tévedése.” Mi csak helyeseltük a főtanács határozatát és úgy szolva csudálkoztunk, hogy maroskőr indítványa ki akarja zárni a tanítókat a br. Baldácsi-alap élvezéséből. Az esperes úr intentiója lehet jó, ezt készséggel elismerjük; de tévedésben van, midőn azt hiszi, hogy a vallásközönség a tanítóknak lekötött segélyvel „az állampénztárt segíve.” Ha elolvassa az 1893. évi XXVI. t. cz. 10. §-át, meg fog győződni, hogy indítványuk törvénybe ütköző, mert a jelzett §. szerint: *az eddig adott illetmények államsegély igénybevehetése céljából az iskolafenntartók által le nem szállíthatók és azok mennyisége továbbra is csonkítatlanul kiszolgáltatandó.* A gyanusítástól távol állunk, polemizálni sem akarunk. Majd eldöntik a kérdést az illetékes forumok, legyünk hát addig békességben és azután is.

— I — N.

GYÁSZNŐK: *Szentgericzei özv. Gál Zsigmondné* szül. *Jakab Ágnes*, 48-as honvédőrnagy és felügyelő-gondnok neje, életének 68-ik, özvegységének 14-ik évében folyó évi febr. hó 6-án rövid szenvedés után meghalt. A megboldogult egyike volt ama kiváló nőknek, a kiknek száma napról-napra mind kevesebb. Munkás, takarékos, vallásos és a mi fő, egész erejével, odaadással családjának, övéinek boldogítására törekvő. Isten nyolcz gyermekkel áldotta meg s azok mindenikét meg is tartotta s ma mindannyian a társadalom hasznosan munkáló jeles tagjai. Megható volt látni, mikor a távolból összesereglett gyermekek, köztük *Gál Kálmán* fehértemplomi államgymnáziumi- és *Gál Kelemen* kolozsvári unitárius főgymnáziumi tanárok ráborultak a jó édes anya koszorúkkal megrakott koporsójára. Részt vettek a gyászban mint vők: *Kelemen Albert* maroskőri esperes, *Szakács Ferencz* kaáli, *Magyari Sándor* jeddi, *Csupor József* szentgericzei birtokosok és *Májai Gábor* szentgericzei állami iskolai tanító és unitárius énekvezér. Az elhunyt után 28 unoka és egy dédunoka maradt. Testvére volt jeles történetírónk és országos levéltárnok mlgs *Jakab Elek* úrnak, ki ritka meleg érzéssel, testvéri szeretettel ragaszkodott hozzá. Legyen emléke áldott, nyugalma csöndes!! (Ü. K) — *László József* székelykereszturi tanár 1896. dec. 31-én elvesztette nejét *Bartha Rózát*, ki 48 évet élt. Halálát férje és gyermekei mellett testvérei *Bartha Póli*, *Ádám Dénes* kir. ítélőtáblai bíró neje, *Bartha Miklós* és *Bartha Gergely* fájallják mindenek felett. — *Darkó József*, fiatfalvi nyug. tanítót nagy vesztesség érte neje *Nagyajtai Péterfi Juliánna* f. évi jan. hó 10-én történt halálában. Derék, jó nő volt. Férje a hű és gondos feleséget, s *Darkó Domokos*, m. kir. honvéd főhadnagy, s *Darkó Lajos* szentmiklósi tanító a szerető édes anyát siratják az elhunytban. — *Sepsi-körispataki id. Bedő Sándor*, ny. tanító f. évi jan. 25-én 51. évében jobb létre költözött. Buzgó munkás volt a rábizottakban, s szeretett ember. El-

hunytát jó neje Tegző Róza és gyermekei, özv. Boncza Györgyné s Laborfalvi Kádár Lajos s nagyszámú rokonai gyászolják. — *Nagy Sándor*, h.-karácsonyfalvi unitárius pap és egyh. tanácsos életének 76-ik évében f. évi február 1 én megszűnt élni. Negyvenhat évig folytatta papi hivatalát lelki odaadással, jó emléket hagyva hiveinél tiszteletre méltó jellemével és hű munkásságával. Több gyermeket hagyott hátra, a kik közül egyik, hasonnevű fia Nagy Sándor csakugyan a lelkészi pályán működik. -- Vas István, h.-sztpéteri unitárius papot fájdalmas csapás találta. Leánya *Vas Ilona*, férj. Csomor Dénesné alig 30 éves korában más létre szenderült. A bánkodó atya öreg napjainak gyámolát vesztette benne. — Lőrincz Dezső fogarasi tanár lesújtó veszteséget szenvedett *Gizella* leánya halálában.

ARANYKÖNYV.

Az „ezredéves emlékalapra“-ra tett kegyes adományok.

(Hatodik közlemény.)

127. Benkő Mihály, Kolozsvár 2-szor	33 frt 33 kr.
128. Gál József, lelkész Recsenyéd	2 » — »
129. Kőváry László Kolozsvár	20 » — »
130. Báró Petrichevich-Horváth Kálmán főgondnok Zsuk	100 » — »
131. Haller Rezsóné szül. Groisz Kornél Kolozsvár	10 » — »
132. Engel Gáborné szül. Haller Kornél »	5 » — »
133. Létay Gábor m. kir. erdő-számellenőr és neje dobolyi Nagy Berta Kolozsvár	20 » — »
134. Keresztély Lajos, keresk. akad. tanár Kolozsvár	10 » — »
135. Faluvégi András, közs. tanító Árkos	2 » — »
136. Varga Zsigmond, ny. lelkész Szt.-Ábrahámról 1 frt., elhunyt neje emlékére 1 frt., öt fia és négy leányáért 1 frt., 32 élő unokáért 2 dédunokáért 1 frt. együtt	4 » — »
137. Székely Sámuel hivatalnok Szigetvár	1 » — »
138. Péterfi Lajos, tanár Páncsova	2 » — »
139. Gál Lajos, uradalmi intéző Magyar-Igen	5 » — »
140. Szigethy Cs. Sándor, ny. polgármester Torda	20 » — »
141. Simonfi Márton, papnövendék, Merán	2 » — »

Összesen 237 frt 33 kr.

Az előbbi öt közlemény összege 1041 » 18 »

Együtt 1277 frt 51 kr.

Fogadják meleg köszönetemet kegyes adományaikért a szíves adakozók. Ezzel meg van nyitva az új évben is az »Ezredéves Emlékalap« aranykönyve. Kevés lap tölt be még abból; jóval több van hátra. Ne hagyjuk üresen. Én remélem, hogy egyetlen-egy unitárius családnak sem marad ki a neve ebből az Aranykönyvből.

Kolozsvárt, 1897. februárius 16.

FERENCZ JÓZSEF,
püspök.

Adakozások a tarcsafalvi unitárius templom építésére.

(Első közlemény).

Gróf Haller János főispán 6 mélt. 10 frt. Ugron János alispán 5 frt, Jakab Gyula 2 frt, Sándor Mózes 1 frt, Ádám Albert 1 frt, Ugron István 1 frt,

Barabás András 1 frt, Szabó Gábor 40 kr, Pálffy Mihály (M.-Vásárhely) 10 frt, Pálffy Ferencz 25 frt, Pálffy Károly 10 frt, Gergely János 1 frt, Nagy Ferencz 50 kr, Kénossy Géza 50 kr, Gáspár József 1 frt, Firtos István (Benczél) 50 kr. Szabó Ferencz 1 frt, Veigel Ferencz 50 kr, László Domokos 1 frt, Dr. Demeter Lőrincz 1 frt, Szabady Tivadar 1 frt, Barabás István 40 kr. — Sz.-Udvarhely. Jakabházy Samu 1 frt, Vitályos Albert 50 kr, Sófalvi Gyula 10 kr, Raffaj Dani 50 kr, Nagy János 30 kr, Fazakas Dénes és neje (Fiatfalva) 1 frt, Burszán János (Felek) 30 kr, Pongrácz 50 kr, Eichner 20 kr, Sándor Géza 50 kr, Szent-Királyi Árpád 1 frt, N. N. 20 kr, Reformatus (J. T.) 1 frt, Egy anyapárti függetlenségi 48-as (M. L.) 20 kr, Göncz Károly (Szt.-Miklós) 30 kr, Végh Gyula (Tordátfalva) 50 kr, Gyárfás Endre orsz. képvis. 10 frt, Sándor János 1 frt, Barabás József 50 kr, Barabás Lajos 50 kr, Szék. egyvl. tak.-pénztár 50 kr, Pap Mózes 1 frt, Sebesi Sándor (Rugonfalva) 30 kr, Deák József (Körispatak) 20 kr, Dombi Géza (Körisp.) 50 kr. Dr. Jankovich Pál 1 frt, Kovacs János (Kis-Solyos) 50 kr, Dr. Lengyel Árpád 50 kr, Szász Elek (Uj-Székely) 20 kr, Konrád József 20 kr, Jäger Fr. József 1 frt, Gálffy Kálmán 1 frt, Kiss Kálmán 1 frt, Pap Dénes 20 kr, Burszán Lajos (Fiatfalva) 20 kr, Veress István 15 kr, Borbáth Dani 1 frt, Varacsai 20 kr, Buksa Sándor 50 kr, Szárföldi László (Budapest) 50 kr, László József 50 kr, Lőrinczi Pál 50 kr. — Sz.-Keresztúr. Jánossy Lajos (F.-Váralja) 10 frt, Tordátfalva községben gyűlt 4 frt 31 kr. Pálffy György és neje Gálffy Polixéna úrasszony 100 frt. Összesen 221 frt 46 kr. Fogadják a kegyes adakozók szíves adományaikért kicsiny egyházközségünk hálás köszönetét e helyen is.

Tarcsafalva, 1897. február hó 20-án.

PÁLFY GYÖRGY
gyűjtő,
a templomépítő bizottság elnöke.

WAS SÁNDOR
pénztárnok.

ÜRMÖSI SÁNDOR
lelkész,
mint gyűjtő.

Az alsó-felső szováthi unitárius egyházközségben a »Kepe Váltási Magtárna« adakoztak 1896. évben. Székely P. Gergely 1 nagy véka szemes törökbuzá, Kádár Gergely 3 v., Székely A. Miklósné 4 v., Gergely Sándor 1/2 v., Domokos János 1/2 v., Bodor Márton Gy. 4., Bodor Márton M. 1 v., Kis György 1 v., Kis István 2 v., Orbán György N. 4 v., Székely Mihály 3 v., Csete György Kisp. 2 v., Székely B. György 2 v., Szabó Gergely 2 v., Kádár György S. 4 v., Székely István M. 4 v., Csete István 2 v., Csete G. György 4 v., Cserei János 2 v., Székeiy Gergely 1 v., Csete György J. 2 v., Kovács György 5 v., Bodor István minyuka 1/2 v., Csete D. Gergely 5 v., Székely G. István 3., Orbán György P. 4 v., Dezsó János 2 véka. Pénz ül: Székely B. György 5 frt, Bodor János 4 frt, Bodor György 4 frt, Bodor Márton M. 3 frt, Bodor János Buhúj 1 frt, Binder János igazgató-tanító úr 2 frt, Szász Mihály 4 frt 50 kr, Bodor Mihály 4 frt 80 kr, Cserei János 3 frt, Gergely József 5 frt, Csete István 2 frt, Cserei Gergely 4 frt, Cserei István 5 frt, Székely B. Gergely 5 frt, Tóth György 5 frt, Csete Cs. János 5 frt, Gergely Sándor 4 frt, Csete István 5 frt 55 kr. Összesen 68 nagyvéka szemes törökbuzá és felet, a mi 20 Hektoliter és 71 frt 85 krt ajánkékoztak. A Magtár jövedelme 1897. évben pénzült 236 frt 20 kr. Gabonától 86 1/2 véka szemes törökbuza. Jelenlegi vagyona a gabonát is pénzbe számítva 1018 frt 40 kr. és 20 hold ingatlan. -- Fogadják a nemes adakozók, kik a milleniumi esztendőben olyan nemesen örökítették meg nevüket egyházközségünk történetében, ennek forró köszönetét Isten előtt kedves adományaikért. Az úr asztalára kenyeret és bort ajándékoztak Csete György husvétkor, Bodor János karácsonkor.

Felső-Szováth, 1897. Januárius 20-án.

DEZSI MIHÁLY
lelkész.